

Nærbærende 18de Seculi
Character,

udfæstet af
Peder Friderich Suhm.

Andet Stykke.

Sfter Religionen er det ordentligst at be-
trakte Videnskaberne, saasom de næst
den have den største Virkning paa Sæderne.
Derfor vi Mennesker altid fulgte vore Prin-
cipia, da burde Sæderne i dette Seculo al-
mindeligen være bedre end i de foregaaende,
saasom baade Religionen, som jeg i forrige
Afhandling har viist, er nu i mange Maa-
der bragt til større Vished, Klarhed og
Reenhed end tilforn, saa og Videnskaberne
drevne langt videre, hvilket nu skal vises.
At de gamle Chaldæer, Egypter, Phoeni-
cier og andre have lagt den første Grund til
Videnskaberne, det er en afgjort Sag, for
hvilken man bør høilig at takke dem; men
at de og ei have bragt det meget vidt i d. m.,
at regne imod den Tilstand de nu befinde sig
udi, endskjønt vidt nok efter de Omstændig-
Erb. Selsk. Skr. 2. D. B heder

heder som da vare, og maaskee saa vidt som det da var mueligt, det viser, siger jeg, hvad som om deres Opdagelser findes optegnet i Grækers og Romeres Skrifter, med mindre man er indtagen af en alt for blind Erbødighed for de Gamle. Grækerne annammede disse Grunde af dem, og betiente sig herligen heraf til Videnskabernes Fremvæxt. Ja de opfandt endog ganske nye Ting, nye Videnskaber, nye Grunde. Og som deres Sprog var frem for alle andre blødt og beqvæmt til at paatage sig alle Skikkelser, og at udtrykke alle Tanker, saa foreenede de, først af alle, alle de Artigheder og Behageligheder, som Talen kan have, med Grundighed. Dreve og de første saa vidt, at de i Tale-Kunst, Historie og Poesie have efterladt Mønstre, som al Estertiden har og vil have Nøie med at efterfølge og opnaae. Dog maa herved mærkes, at jeg kun taler om de Slags Poemata, som de opfandt, thi Romerne og de nyere Folk i vore Tider have frembragt nye Slag af Poemata, som Grækerne ei have kiendt. Men denne Grækernes store Lyst og Beqvæmhed til Zirlighed gjorde, at de ei i Grundighed opnaaede lige Høide, i hvor vel mange af deres Skribenter, som kunde overtale sig til at affaste det Nag som Moden havde indført med at see fornemmelig paa

Zirlighed, bragte det dog i Grundighed saa vidt, at man maa tilstaae, at hos dem findes de paalideligste Grundvolde og sikkerste Elementa til de fleeste Videnskaber, helst til dem der beroe paa Estertanke. For saadanne Skribenter anseer jeg Aristoteles, Plato, Xenophon, Polybius, Valcephatus, Euclides, Archimedes, Apollonius, Diophantus, Longinus, Lucianus, Hippocrates og flere. Men hvad de Videnskaber angaaer, der beroe paa Erfarenhed og utallige Observationer, da giver Fornuften, at Grækerne kan ei have bragt det vidt i dem, fordi den største Deel af Jordkloden var endda ubeskjendt paa de Tider, saa Experimenter giorte, og derfor letteligen kunde falske antages for ægte, og endelig mange Hielpemidler ei opfundne, der i vore Tider meget forførte Veien til Naturens Hemmeligheder. Rømerne, et Folk, hvis Hensigter vare at gjøre idelige Erobringer, og derfor nødvendig maatte føre uophørlige Krige, annammede kun silde Videnskaberne af Grækerne, og opnaaede ogsaa aldrig deres Fuldkommenhed i dem. De lagde meest Bind paa at polere Sproget, og bleve derfor og i Stand til at fremvise ypperlige Poeter og Oratores, og som de derhos i Grund forstode Krigs- og Stats-Kunsten, saa havde de og fortreffelige Historie-Skrivere. Dog

Kan man efter mine Tanker ei paastaae at de herudi engang naaede Grækerne, baade fordi deres Sprog er af sig selv mere haardt og mindre bøieligt end hines, saa og fordi, som mig synes, de fleste af deres Skribenter ei have saa fin en Smag som de Grækiske. En Cicero, en Virgilius, en Horatius, en Ovidius, en Tibullus, en Juvenalis, en Plinius junior, en Terentius, en Cæsar, en Sallustius, en Livius undtages dog herfra. I Videnskaber, der beroe paa Erfarenhed, gjorde de næsten intet, og i dem der fornemmeligst komme an paa Estertanke, ei heller stort mere; Thi det Gode som findes hos den ældre Plinius, og de Latinske Skribenter, der have handlet om Agerdyrkningen, er fast altsammen taget af Græske Skrifter; Ciceros philosophiske Skrifter indeholde dog originale Tanker, og dem kan ei alene Rom, men endog Verden altid bryste sig af.

Efter Keiser Marci Aurelii Død toge Videnskaberne uformærkt af, indtil deres Aftagelse blev heel kiendelig mod Slutningen af det Tredie, og Begyndelsen af det fjerde Sæculo. Gemeenligen faae Barbarerne alene Skyld herfor. Men da denne Aftagelse skeede længe før de oversvømmede det Romerske Rige, saa seer enhver letteligen, at den første Aarsag hertil ei maa søges hos dem.

Nei

Nei den første Grund blev lagt ved de idelige
 Krige og Forvirringer, som efter benævnte
 ypperlige Keisers Død jævnlig herkede
 indvortes i det Rømerske Herredom, hvoraf
 fulgte en militairst Regiering, saa at der ofte
 bleve af Soldaterne ophsiede Keisere paa
 Thronen, der ei vare andet end blotte Krigs-
 mænd, og som oftest neppe kunde skrive deres
 egne Navne. Den Christne Religion var
 og herudi en uskyldig Marsag; thi da dens
 fleste Lemmer vare gemene og vankundige
 Folk, som stode i den Tanke, at Fornuften
 var imod Guds Ord, og at jo meer man
 dyrkede sin Fornuft, jo mindre var man be-
 qvæm til at være en god Christen, og som
 desuden ansaae fast alle Videnskaber for us-
 nyttige og forsængelige, ja maaskee endog on-
 de og diævelske, fordi de vare opfundne af
 Afgudsdyrkere, og vedligeholdtes af de sam-
 me; saa er det let at slutte, hvor slet Virk-
 ning disse Tanker maatte have i Henseende
 til Videnskaberne. Fra den Tid af maa
 derfor regnes den ulyksalige Indbildning, at
 de tvende Guds Ord, det naturlige og det
 skriftlige, stride imod hinanden, hvorudi de
 fleste Mennesker endog i vore Tider staae, og
 efter al Formodning beklageligen stedsse ville
 blive. Saalænge de Christne ei havde faaet
 fuldkommen Overhaand, maatte de endda
 noget legge sig efter Videnskaber, for at be-

skytte sig imod Hedningernes Indvendinger, der meest vare tagne af Fornuften og Historien. Men saa snart var ei Constantinus Magnus bleven Christen, før en dyb Søvn faldt paa dem. I saadan Tilstand kunde en ringe Ting let udrodde den liden Rod til Videnskaber og Fornuft, som endda var tilbage. Hvad Under da at de Barbariske Folk, hvoraf mange hverken kunde læse eller skrive, som i det Fjerde og Femte Seculo oversvømmede og ødelagde det Romerske Herredom, bragte denne bedrøvelige Virkning til Beie? Og som disse Indfald meer skede i det vestlige end i det østlige Keiserdom, saa er det let at fatte, hvi Videnskaberne ginge end meer til Grunde i det Første end i det Sidste; Hvor farligt det er at ansee noget for ringe og overflødig i Videnskaberne, lærer os denne bedrøvelige Catastrophe; Eihirlighed i Stil og Tanker var det Første, der blev til Side sat, som noget overflødig og ei magtpaaliggende; Herpaa fulgte den gode Smags Undergang i alle Ting, Forsagt for de Speculative Videnskaber, som Hiernes spind, og til sidst en Indskrænkning til det alene, som endelig er nødvendigt til Livets Underholdning, og Selskabers Bedligholdelse.

Enhver,

Enhver, som har mindste Eftertanke, kan let slutte, at saadan Uvidenhed maatte ei alene formørke Forstanden, men endog Religionen, og Historien lærer os, at der og den Gang skeede sliq Formørkelse. Dog at alle Mennecker ei kom i en fast naturlig Tilstand, det hindrede Klosterne, hvilke i Begyndelsen meget havde bidraget til Videnskaberne's Odeleggelse. Thi da Mennecker af Naturen er nysgiærrigt, og de mange Munke ei havde noget at bestille, saa fandtes der altid en og anden iblant dem, som havde Smag i Videnskaber. Fornemmelig optegnede de hvad, som tildrog sig i Verden, endskiont paa en Maade, der viser deres flette Smag og ringe Kundskab, og som det til Deels var at vente af Folk, der ei havde Omgang med den store Verden. De Videnskaber, der grunde sig paa Erfarenhed, vare i en ynkværdig Tilstand. Thi enten ansaae man Naturens Betragtning, som en foragtelig Ting, der ei var værdig at legge sig efter, eller og som en Sag, der aldeles overgik vore Kræfter; hvorfor og de, der besadde nogen Kundskab om dem, bleve anseete og forfulgte som Heremestere. Ja den Erfarenhed, som Verden allerede tilforn havde forhvervet sig, var endog tabt for de Tider, thi den fandtes fornemmeligst optegnet i Græske Skrifter, og Græsk var da næsten

ligesaa bekiendt, som nu omstunder Indvaa-
 nernes Sprog i Planeterne. De Specula-
 tive Videnskaber vare altsaa de, som meest
 bleve dyrkede, fornemmelig fra Slutningen
 af det 11. Sæculo. Men som Aristoteles
 havde ved en sær Lykke forskaffet sig en al-
 mindelig Høiagtelse, saa at al menneskelig
 Kundskab og Vid meentes at være indsluttet
 i hans Skrifter, saa gjorde man sig ei Umag
 for selv at tænke, men alene at forstaae, hvad
 han havde skrevet. Det underligste er, at
 ingen haver mindre forstaaet denne store
 Mands Meninger, end just de der ideligen
 pønsede paa at begribe dem. En Hoved-
 Aarsag hertil var vel, at de ei kunde læse
 ham paa hans eget Maal, men maatte be-
 hielpe sig med ælendige Latinske Oversættelser
 af ligesaa ælendige Arabiske Oversættelser.
 Dog kan man ei nægte, at jo nogle af disse
 Philosophis, som gemeenligen kaldes de
 Scholastiske, have iblant tænkt dybt og
 skarpsindigt, at forstaae i Fornuft-Læren og
 Metaphysiken, og at vore nyere Philosophi
 have med god Fordeel betient sig af endeel af
 deres Sætninger. Udi en vis Henseende
 kan man sige, at Araberne vare da de
 Christnes Mestere i Videnskaber, endskjønt
 ei saa meget som de fleste indbilde sig; thi
 hvor vel deres Sprog er rigt og høieligt,
 aa finder man dog ei saadanne Poeter og
 Ora-

Oratores hos dem, som hos Græker og Rømere, efterdi en unaturlig og opskruet Smag hersker hos alle Araber. I Philosophien lode de sig og noie med at forklare Aristoteles. Deres største Fortieneste er i Henseende til Chymien, hvorudi de gjorde mange vigtige Opdagelser, endskjønt jeg holder ei for at man kan udgive dem for de første Opfindere af denne Videnskab. Algebra, hvortil de første Spor findes hos Diophantum, og siden hos den Munk Barlaam, øvede de sig og noget i, da den derimod var ganske ubekendt Bester i Europa iblant de Christne. Deres Medici forbedrede og noget Kundskaberne om Sygdommenes Kiendetegn, Dieten og Medicamenters Tillavelse. De vare og slittige i at optegne de østlige Landes Historie, endskjønt uden mindste Smag. Araberne havde altsaa ingen Smag i Stilen, og de Christne ei heller, endskjønt paa forskiellig Maade, thi de Første kunde aldrig komme høit nok op i Luften, og de Sidste aldrig dybt nok ned i Jorden. De Grædste Skribenter paa de Tider lignede de Første, og kan derfor ei læses uden Bæmmelse, endog den Beste, Anna Comnena selv, helst naar man ligner hende med Xenophon, eller nogen anden god Skribent af den sunde Antiquitet. Saa lidet og slet som Videnskaberne bleve dyrkede, saa ringe var og deres Antal, som

lagde sig efter dem, hvilket fornemmelig maa tilskrives den forkeerte Sætning, at de ei maatte afhandles uden paa Latin, da dog Latin var Romernes eget Sprog, og Grækerne ogsaa skreve paa deres eget Maal. Heraf kommer den underlige Indbildning, at ingen er studeert uden han forstaaer Latin; En Sætning der aldeles ei kan holde Stik i vore Tider, men var ei saa ganske ugrundet i de midlere, efterdi da alt hvad, som henhører til Videnskaber, blev afhandlet paa bemælte Sprog. Dog dristede sig nogle til at skrive Vers paa deres eget Fæderne Maal, men som de gemeenligen ei forstode Latin, følgelig vare ubevandrede i Videnskaber, og ei heller derfor i Stand til at læse gode Mønstre, og den almindelige Smag desuden var ganske fordærved paa de Tider, formedelst den store Bankundighed, som herskede overalt, saa er det let at tænke hvorledes deres Vers have været beskafne.

I det 14. Sæculo giordes en liden Besyndelse med at fordrive dette Mørke; Thi den fortreffelige Petrarcha, en meget lærd Mand efter de Tider, undsaae sig ei ved at skrive paa sit eget Moders Maal, nemlig det Italienske, og have alle hans Skrifter, men fornemmelig hans Vers, beholdet deres Priis indtil vore Tider. Dantes havde, fort for ham,

ham, og i samme Sæculo, lagt en liden Grundvold, og efter ham fulgte Boccacius og mange flere, saa at Italien fra den Tid af aldrig haver haft Mangel paa gode Poeter og Oratores i deres eget Sprog, hvilket er af Naturen saa blødt, bøieligt og naturligt, at det er ingen Under, at det frem for alle andre nyere Sprog haver først reiset Hovedet i Veiret. Paa samme Tid forfattede Chaucer i Engelland de første taalelige Vers paa ny Engellsk, hvorfor han og ansees som en Fader for den Engellske Poesie; Jeg skriver med Billie nye Engellsk, saasom man haver Vers paa det gamle Engellske, eller det Angel-Saxiske, der ei ere uden Fortieneste. Mærkeligt er det, at ligesom den første Grundvold blev lagt til Videnskabernes Undergang, ved Zirligheds og Nætheds Affkaffelse i Stilen, saa blev og igien den første Grund lagt til deres Opkomst, ved paa ny at indføre en god Smag i Skrivemaaden. Petrarcha pyntede ei alene paa sit eget Sprog, men endog paa Latinen, hvilket, endskjønt de Lærdes almindelige Sprog, befandt sig da i den allerældendigste Tilstand; Men han gjorde sig Umage for at efterfølge de Gamle Romerske Skribenter selv, og derved ei alene rensede Sproget, men endog opvakte de Lærde til, at læse de Gamle Latinske Autores, hvorved Tænke-

Maa:

Maaden blev forbedret, og mange, længe siden forglemte, Ting igien bragte for Dagen. Den lærde Græker Chrysoloras begav sig paa de Eider til Italien, efterdi han saae, at det ei kunde vare længe før hans Fæderne-land maatte bukke for Tyrkens Magt, og undervisede han der mange i det Græske Sprog, hvorved han gjorde endda langt større Nytte end Petrarcha. Opfindelse af Krud og af Magnetens Pegen imod Polerne foranledigede og en stor Forbedring i mange Videnskaber; ja saa stor og hastig, at Navigationen og Geographien bleve i en Tid af 100de Aar bragte ei alene fra et stort Mørke, men endog til en større Fuldkommenhed end de nogensinde havde været i hos de Gamle, thi tidt det 15de Sæculo blev den nye Verden opdaget, og Beien omkring Africa til Indien opfundet, og da den ene Videnskab har Sammenhæng med den anden, saa er det ei at undre paa at Peurbach, Regiomontanus og flere gjorde større Fremgang i Astronomie og Mathematique, end der var gjort for dem i 1000. Aar. Men intet hialp meer til Videnskabernes hastige Fremvæxt end Bogtrykker-Kunstens Opfindelse, en Værelse som ingen kan fratage de Tydske. Ved den bleve baade Videnskaberne almindeligere end de nogensinde havde været, saa og sikkrere for igien at forglemmes og undergaae, som tilforn.

fori. De fleste gode gamle Skribenter kom efterhaanden i Trykken, og som Verden med Forundring fandt, at den af dem kunde lære mange sig tilfori ubekjendte Ting, saa er det let at fatte, hvi de lærde i en lang Tid gjorde fast intet andet end at legge sig efter til Gavn at forstaae dem; thi man maatte først lære hvad man havde glemt, for man kunde gaae videre. Erbødigheden for de lærde Sprog blev da dreven til det Høieste, og man umagede sig meget, ja for meget, med at skrive næt Latin, saa man for Sprogens og Ordens Skyld ofte glemte at betragte de vigtigste Sandheder, og nyperlige Tanker, som findes i de Gamles Skrifter. Da de store og regierende Herrer finge udi dette Sæculo, helst i Italien, Smag paa Videnskaber, saa kan enhver let indsee, hvor meget det maatte gjøre til deres Fremgang. Spanier, Portugiser, Franske begyndte efter Italiernes Exempel at pynte paa deres Sprog, dog kom endda ei uden Vers, deres egne Landes Historier, ogj Oversættelser af gamle Skribenter frem paa de nye Tungemaal, og maa man tilstaae, at raae og udyrkede Sprog ei kan ved bedre Midler pyntes og renses. Constantinopels Indtagelse af Tyrken, som skeede i Midten af dette Sæculo, forarsagede, at mange lærde Græsker flyede Vester paa, og gjorde ei alene de-

res Sprog mere bekiendt, men førte endog mange ypperlige haandskrevne Græske Bøger med sig, der i lang Tid havde været ganske ubekiendte.

Det 16. Sæculum befordrede end meer Videnskabernes Væxt. Den Frimodighed, hvormed Lutherus angreb og svækkede det pavelige Monarchie, rensede Religionen, og bragte den igien til sin gamle Reenhed, forarsagede i det mindste en god Forbedring i Theologien, saa at Lutherus selv, Melanchton, Calvinus, Beza, Chemnitius, Bucerus og flere bragte theologiske Skrifter frem for Lyset, der langt overginge hvad som tilforn herudi var skrevet. Reuchlinus fremdrog ved en mageløs Flid det Hebraiske Sprog af sit Mørke. Erasmus, den store Erasmus, satte Critiquen paa en bedre Fod, og lærte en god Smag i de fleste Videnskaber. Melanchton gjorde Philosophien klarere, og paa en lykkelig Maade foreenede den med Theologien. Cæsalpinus lagde de første Grunde til en sund Physique. Alciatus stiftede en kierlig Foreening mellem de strænge Jura og de smukke Videnskaber. Fernelius udvidede noget Medicinens Grændser. Theophrastus Paracelsus gjorde det samme derudi og i Chymien, men blandede derhos saa meget latterligt og urimeligt Tøi deri, at det

er uvist om han enten haver skadet eller gavnet disse Videnskaber. Fallopius, Vesalius, Eustachius gjorde store Opdagelser i Anatomien, som endog havde været Grækerne ubekjendte. Gesner bragte det videre i Naturalhistorien end det var at formode paa de Tider, og viiste sig og at være meget kyndig i den lærde Historie. Aldrovandus samlede et stort Forraad sammen af Naturalier, og skrev meer herom end nogen, at forstaae een alene, efter ham haver gjort, men mængede det sande med mange uviste, urigtige, ubestemte, utydelige og fabelagtige Fortællinger, Rondelet, Mathiolus og flere foretog sig viffe særdeles Parter af Naturalhistorien, men med liden Lykke. Bedre gjorde den utrettelige Clusius det i Botaniquen, og Clavius i Mathematiquen. Ortelius antændte et stort Lys i Geographien; Den affindige Postel gjorde de orientalske Sprog først ret bekjendte iblant de Christne, Glacius, Onuphrius og Baronius oplyfede herligen Kirkes Historien; Lipsius, Faber, Mercurialis, Onuphrius, Sigonius de Romerske Antiquiteter; J. C. Scaliger, Cardanus, Victorius, udvidede Critiquen; End mere gjorde Scaligers Søn, den store Joseph, det, som desuden først af alle oplyste det vanskelige chronologiske Studium, og bragte det Arabiske Sprog ret i Gang; Copernicus
for

fornyeede Philoloi og andre Gamles Meninger i Astronomien, og bragte dem til Bished, men kunde ei bringe den eenfoldige Verden til at troe dem; Tycho Brahe udvidede overmaade meget Astronomiens Grændser, helst i Henseende til Fix = Stierneerne, men forlod Copernici sande og naturlige Systema, blot ved et urigtigt Begreb om den hellige Skrifts Mening. Lutherus rensede ei alene Religionen, men endog det Tjdske Sprog, men hans Eftermænd i dette Sæculo fortsatte, ligesaa lidet hans priselig begyndte Arbejder i det ene, som i det andet. Franciscus Vieta drog Algebra frem for Lyset her i Bester, og Cujacius indsaae best af alle Meningen af de Romerske Love.

End høiere, ja langt høiere stege Videnskaberne i det 17. Sæculo, hvilket billigen maa deles i tvende Parter, saasom Fremgangen i den sidste halve Deel var meget hastigere, end i den Første, udi hvilken den store Johan Gerhard, Chamier, Petavius, Josephus Medus, Winsworth, Chillingworth, Episcopius, Grotius og flere meget forbedrede de theologiske Videnskaber; Erpenius og end meer Golius gjorde det Arabiske Sprog bekiendt; Casaubonus bragte Smaagen i de Gamles Skrifter, helst i de Græfiske, saa vidt, som den maaskee kan bringes;

ges; Albericus Gentilis lagde den første Grund til Jus Naturæ, som en Videnskab for sig, og Grotius bragte den siden til stor Fuldkommenhed; Hobbesius frembragte i Philosophien og Jure Naturæ mange nye Meninger, til Deels dristige og farlige, men til Deels og gode, og Estertanke værdige; Daniel Heinsius, Gataker, Grotius og Salmasius bragte Critiquen til det høieste, og den sidste besad maaskee den vidtløftigste Læsning, som et Menneske er i Stand til at naae; Galilæus, den udødelige Mand, Italiens Tre, men ei agtet af sine Landsmænd, imedens han levede, ligesom Tycho hos os, drev Physiquen og Astronomien til saadan Høide, som man i de Tider havde tænkt ei at være muelig; Kepler, trædende i Tychonis Spor, læste i Himmelen som i en Bog, og udarbejdede de beste Astronomiske Tabeller, som til den Tid havde været; Neperus udregnede med en ufortroden Flid de Logarithmiske Tal; Whright gjorde de første Søe-Kort; Ucallige arbejdede paa, ved at udgive gode Reise-Beskrivelser og Landcharter, at opluse Geographien; Linnaeus, Forstnerus, Goldastus og Conringius lagde de første Grundvolde til det Tydske Jus publicum, og søgte at udvikle dette indviklede Væsen, hvorved, saa og ved en nøiere Bestemming af Jure Naturæ og Gentium, og Jure publico universali,

samt alle Landes Historiers nøiere Undersøgelse, det politiske Studium blev bragt til en stor Høide; Den Mængde af de Midlere Tiders Skribenter, som udi dette halve Sæculo kom for Lyset, berigede utroligen alle Rigers Historier, Sprog og Love; Drebbellius opfandt Telescopier; Bacon viiste ved et mageløst Genie hvad, som endda fattedes i Videnskaberne, og hvor vidt de kunde bringes, forfærdigede og Udkafter hertil, som siden efter ere blevene fulgte, endskjønt ei i alle Ting, ei heller drevne saa vidt, som hans Tanker vare at de skulde gaae, hvilket iblant andet bør ansees for en Hoved-Aarsag, hvi Kundskaben ei er steget saa høit, som den vel ellers havde kunnet; Italienerne havde for længe siden anlagt Academier til deres Sprogs Forbedring, dette blev nu ved Cardinal Richelieus Foranstaltning efterfulgt i Frankerige, og enhver upartiff maa tilstaae, at det Franske Sprog er fra den Tid af kienkelig bleven forbedret; Tydskland vilde efterfølge dette Exempel, og til den Ende oprettede det frugtbringende Selskab, men uden Fremgang; Malherbe, Racan, Sarrazin, og end meer Pierre Corneille forbedrede den Franske Poesie, og den sidste forhvervede sig ved sine Tragædier et Sæde hos Sophocles; Boiture forbedrede den Franske ubundne Stil; Opitz var den første taalelige tydske Poet, og

Bisp

Bisp Arreboe er hos os at ansee, som Chau-
 cer hos Engellænderne; Cats betiente sig paa
 en mageløs Maade af det Hollandiske Sprogs
 naturlige Begvæmhed; Skafespaer, Spens-
 ser og Benjamin Johnson læses endnu med
 Forundring af de Engelske; Cervantes,
 Lopevedo og Gracian berigede det Spanske
 Sprog ved utallige Skionheder, dog er den
 sidste for opskruet. Denne Tver, hvor-
 med de nyere Sprog bleve dyrkede, foraar-
 sagede at de lærde Sprog begyndte at aftage,
 endskiønt endda umærkelig. De Socinianiske
 Lærere bidroge, uagtede alle deres Bildfa-
 relser, meget til Theologiens Forbedring,
 fornemmelig til den bogstavelige Menings
 Forstaaelse i Skriften. Johan Gerhard,
 Johan Arnd, Johan Halle og Ludovicus
 Bayle viiste Religionens Kraft, saavel i Lev-
 net, som i aanderige Skrifter. Den store
 Georgius Calixtus bragte først Kirke-Histo-
 rien ret i Gang paa de protestantiske Univer-
 sitæter, saa og den Christne Morale, ved at
 betragte den, som en Videnskab for sig.
 Felix Platerus udvidede Medicinens og Ana-
 tomisens Grændser; Det sidste gjorde og
 Caspar Bauhinus, som ligeledes forbedrede
 Botaniquen, hvorudi Lobelius og præstere-
 noget, saavel som Prosper Alpinus. Men-
 ingen tændte et større Lys an i Medicinen
 end Harvey, ved at opfinde Blodets Circu-
 lation,

lation, og generationem ex ovo, Ting der
vare de Gamle ubekiendte, og hvorved han
haver fortient sig et Sæde hos Hippocrates.
Niolanus forbedrede og Medicinen og Ana-
tomien i adskillige Ting. Thucanus forhver-
vede sig ved sin Upartiskhed, Grundighed og
Næthed i sin Historie den øverste Rang iblant
de nye Historiekskrivere, og at kunne lignede
med Thucydide og Polybio. Samuel Peti-
tus, Fabrotus, Julius Pacius, Diony-
sius og Jacobus Gothofredus oplyfede herli-
gen de gamle Romerske og Græske Love.
Meursius bragte det videre i de Græske An-
tiquiteter end nogen for ham. Mornæus af
de nyere skrev det første Forsvars-Skrift for
den Christne Religion, som fortienter at læses.
Grotius gjorde det kort efter meget bedre.
Marrgrav udgav en Natural Historie over
Brasilien, den første af det Slag, som læ-
der sig læse. Johannes Gerhardus Bossius
og Gabriel Naudæus begyndte at bringe
Historiam literariam i Orden. Samuel Pe-
titus, Ludovicus Capellus og begge Buxtor-
fi, Fader og Søn dreve Kundskaben i det
Hebraiske Sprog til en stor Høide. Gra-
vius gjorde det Persiske Sprog bekiendt, og
foregedede Mathematiquen og Astronomien.
Mersennus undersøgte bedre end forhen
Kundskaben om Lyden, og var overalt meget
erfaren i Astronomie, Physiave og Mathe-
matique.

matique. Den store Medicus Caspar Hof-
man anlagde i Altorf det første Anatomiske
Theatrum i Tyskland. Under Veslingio
blomstrede Medicinen og alle dens Dele i
Padua, og under Caspar Bartholin og O-
lao Wormio i Kiøbenhavn. Johan Selden
besad en ugemeen Styrke i de Orientaliske
Sprog og de Engelske Love, men tog meget
Seil i sine Principier i Jure Naturæ.

Disse hidindtil anførte Opdagelser synes
at være store, men de havde enten blevet staa-
ende herved, eller og maattet gaae tilbage,
dersom ei Philosophien, denne Videnskaber-
nes Dronning, havde imod Slutningen af
dette halve Sæculo faaet en anden Anseende
end hidindtil, og Frihed i at philosophere
blevet i mange Lande indført. Herfor maa
man først takke den store Engellænder Lord
Bacon, som ved at indsee hvad der manglede
Videnskaberne, og hvorved de omtrent kunde
bringes til større Fuldkommenhed, lagde den
første Grundvold hertil, og dernæst de tvende
fortreffelige Franske Philosophi, Cartesius og
Gassendus, der kort efter lagde virkelig
Haand paa Bærket. Begge mægtige Ge-
nier, dog af forskielligt Slag. Den Første
var overmaade dybsindig og ugemeen erfaren
i Mathematiquen, men derhos af en stærk
Indbildnings Kraft, og kun lidet bevandret

i Naturen. Herover var han og indtagen af sig selv, og en Foragter af alle Videnskaber, undtagen Philosophie og Mathematique, ja ligeledes af alle dem, der endog herudi havde arbeidet for ham. Virkningen heraf var denne, at han søgte at kuldkaſte næſten alt hvad, ſom for ham var opfundet og tænkt i Philoſophien, og at indføre den allerſørſte Foragt for de Gamle. Vel maa man tilſtaaе, at han undertiden opfandt noget ſom var bedre, men ei heller kan man nægte, at han jo og ofte forkaſtede det Gode, og indførte nyt, ſom enten var ganſke urigtigt, eller og ei bedre end det Gamle. Hans Phyſique er derfor vel neppe meget bedre end de Gamles, og kaldes med Rette af mange en Roman. I Mathematiquen haver han derimod frembragt ganſke ugemene Ting, og overalt er det klart, at han haver frem for nogen aabnet Dinene paa Verden, ved at viſe den, at den i nogle 1000. Aar havde troset viſſe Ting, ſom uryggeelige Principia, der dog vare ganſke falſke, og derved frem for nogen givet Anledning til Frihed at tænke, og ei at troe blot paa andres Ord. Gaſſendus derimod var vel ei ſaa erfaren i Mathematiquen, men derimod ei uerfaren i nogen Videnskab, af lige ſaa ſtor Tænke-Kraft, men af mindre Indbildnings-Kraft, hvorfor han og gif varſommere frem, indſaaе bedre

dre Sammenhængen i alle Videnskaber, vilde ei at man skulde forlade de Gamle i de Ting, hvorudi de havde Ret, som han viste at de havde i mange, men at man snarere paa den Grundvold, som de havde lagt, skulde blive ved at bygge. Han var derfor ligesaa ydmyg og beskeden, som Cartesius fremfusende og opblæst. Men med alt det fik han ei saa mange Tilhængere, baade fordi hans Skrifter vare større end Cartesii, saa at de fleste ei gave sig Tid at igiennemlæse dem, saa og fordi Verden gemeenligen troer, at jo meer en Mand kan tale og prale, jo kyndigere og lærdere er han og. Gassendus viiste ofte, naar Cartesius tog Feil, og han berigede Logiquen, Metaphysiquen, Astronomien og Physiquen med mange rare Opdagelser. I den sidste holdt han fornemmelig for, at det endnu var for tidligt, at sammensmidde et Systema, og at man først maatte have mange flere Erfaringer. Hvor utroelig hans Indsigt haver været i fast alle Videnskaber, kan best sees af den Bog, som han haver skrevet om sin Vens Peirescii Liv og Levnet, hvoraf vi tilligemed lære, at aldrig haver vel nogen privat Person gjort meer til Videnskabernes Fremvæxt ved Understøttelse, end denne ædle Franskmænd Peirescius, saa at endog de fleste Regenter maa herudi staae langt efter ham.

Efter disse tvende store Mænd bleve Philosophien og alle Videnskaber med en forhen uhørt Iver dyrkede i den sidste halve Deel af det 17. Sæculo. De Franske søge at overtale Verden, at dette fornemmeligst, ja alene, maa tilskrives dem, og deres Konge Ludvig den XIV. De lade det ei engang blive herved, men paastaae endog, at under hans Regiering bleve alle Videnskaber først igien dragne frem for Lyset, da det dog længe tilforn var skeet fra det 14. Sæculo af, ei alene i Frankerige selv, men, og det med ligesaa stor Fremgang, i Italien, Engelland og Tydskland. Voltaire og andre saadanne Skribenter, der i Historien fuldkommen poetisere, og forvandle den til en Helte-Digt, udbrede herved visselig, hverken deres egen, eller deres Folkes Ære. Jeg haver forhen viist, at Italien tænkte længe for Frankerige paa at forbedre sit Sprog ved at indrette Academier. I Henseende til Videnskabers Academier haver og Engelland, hvad Tiden angaaer, Fortrin for Frankerige, ja det som meer er, det Engelske Academie opnaaede strax sin Høide og Styrke, da det Franske derimod ei kom dertil før omtrent efter 30. Aars Forløb. Det er langt fra, at jeg herved enten vil betage den store Kong Ludvig eller det ædle Franske Folk den sande Ære, som tilkommer dem, tværtimod

Det

det følgende af min Afhandling skal vise, hvor meget de og have bidraget til Videnskabernes Bægt.

Med denne Bægt gik det dog i de første 20. Aar noget langsommere end siden, saasom det nødvendig maatte tage nogen Tid, inden Folk kunde vænne sig fra at tænke efter en Snor, og at betiene sig af den Frihed i at tænke, som Cartesius paa ny fornemmelig havde indført. I Theologien vare i Engelland bekiendt i dette halve Seculo følgende Mænd i Særdeleshed: Hammond, Walton, der har gjort sig udødelig ved sit Bibel-Bærk, Bull, Beveridge, Polus, Pearson, som derhos var den største Criticus Engelland i denne Tid frembragte, Caryl, Stillingfleet, der besad stor Styrke i Kirke-Historien, og i Theologia Polemica, Leigh, som meget forbedrede den hellige Critique, Lightfoot, der følgende Ainsworths Spor, oplyste de Jødiske Rabbiners mørke Skrifter, Fell, som udgav skønne Editioner af Kirke-Læererne, Patrick, Barrow en stor Prædikant og maaskee den største som Engelland har frembragt, hvis ei Tillotson havde levet paa samme Tider, Spencer, hvilken, uagtede hans underlige Meninger, i mange Maader haver med en stor Lærdom i en Deel Ting oplyst Jødernes Skikke, og Matthias Hale, der

i gudelige Skrifter og fornemmelig i Levnet forestilte et Mønster paa en retskaffen Christen. At jeg i denne Videnskab haver sat Engelland i Spidsen er skeet med velberaadt Hu, thi der have i denne Tid været baade de fleste og de beste Theologi, helst de fortreffeligste Fortolkere af den hellige Skrift. Næst Engelland synes Holland at bør have Prisen ved sine store Mænd Franciscus Burman, Witius, Fridericus Spanheim, der besad en ugemeen Styrke i Kirke-Historien, denne saa umistelige, men hos os maaſkee lidt agtede og bekiendte Videnskab; Coccejus, der, om ei just først indførte, saa dog visse- lig ret først ved sin store Erudition stadfæstede og videre udførte en hidindtil ei almindelig Maade at forklare de prophetiske Skrifter paa, hvorudi han vel som et Menneſte undertiden har feilet og er gaaen for vidt, men dog har indlagt sig den sande Roes, bedre end nogen for ham, at have indseet, og fastsat Propheternes Meninger i deres fulde Sammenhæng; og Limborch, der har med Beskedenhed skrevet et næt, ordentligt, og tydeligt Theologisk Systema. Hvad Tydskland angaaer, da holder jeg for at det i de Tider ei haver havt større Theologus end Danhawer, som jeg her eene nævner for dem alle. Frankerige besad anseelige Theologos, saa længe det beholdte de Reformerte

i sit

i sit Skød; thi hvo vil nægte, at jo følgende have været store Theologi; Derodon, Abba-
die, som best af alle indtil sin Tid haver skre-
vet til den christne Troes Forsvar, Drelin-
court, hvis moraliske Skrifter ere herlige,
Daille den store geistlige Orator, og Claude
som saa herligen og overbevisende haver for-
svaret de Reformerte imod Catholikernes
Ansald. Af Catholiske Theologis i Frankes-
rige fortiene særdeles at nævnes: Petrus de
Marca, som, naar man betragter at han
var en Catholik, fastsatte temmelig vel Grænd-
serne imellem den geistlige og verdslige Magt
i sin Concordia Imperii & Sacerdotii, Pascal,
hvis Pensees ere og ville blive et gylden Skrift,
Launoy, som med stor Flid søgte at udrodde
Overtroe, og R. Simon, der iblant mange
driftige og farlige Meninger, og frembragte
meget til Oplysning i den hellige Critique.
Italien besad den lærde Cardinal Johannes
Bona, som med sin store Indsigt i Theolo-
gien forenede stor Sagtmødighed og Kierlig-
hed imod dem, der vare af andre Tanker
end han.

Hvad den høie Philosophie angaaer, da
bleve de fleste endda ved Aristotelis, eller ret-
tere Scholasticorum Meninger. Nogle fulgte
blindt Cartesius, og vare fornemmelig alle
Coccejaner tilligemed Cartesianer, hvorover
Car-

Cartesii Philosophie slog stærke Rodder i Holland. Nogen Fremgang gjorde den og i Frankrige. Frihed i at philosophere fik i Tydskland en aaben Dør ved Stiftelsen af Universitætet i Halle, og Leibniz begyndte at fremkomme, deels med ganske nye Meninger, deels med gamle og længe siden forglemte, satte i en større Klarhed. De Engelske besluttede at blive neutrale, og nullius in verba jurare Magistri. Wilkins, der egentlig bør ansees for den første Stifter af det Kongelige Societæt, søgte at indføre et philosophisk Sprog, der tilligemed skulde blive almindeligt, men døde før han fik det færdigt. Morus vilde under Platonis Navn stifte en ny Philosophie, som dog bortdøde tillige med sin Stifter. Eudworth trængte dybere ind i alle Hemmeligheder af alle de gamle philosophiske Secter, end nogen før ham, og gjorde ved sit Systema intellectuale Engelland og Berden Vre. Locke, foruden mange andre smukke Skrifter i Politique, Theologie, Morale, stiftede sig et ævigt Monument i sit Bærk de intellectu humano, af hvilken Bog jeg haver lært meget. Fornemmelig har han udi den viist en stor Styrke i at kuldkaaste andres falske Meninger, og i at efterspore vore Begrebers Fremvæxt. Dog seer jeg og derfor hans Feil, hans alt for Scholastiske Maade at raisonnere paa, som han ofte, men ei over-

overalt, anvender, og fornemmelig hans vrangne Mening om Sialenes materielle Væsen. Ingen drev Cartesii Meninger videre i Frankrige end Mallebranche, at forstaae i den metaphysiske Part af Philosophien, ja han satte dem endog i større Lys end Cartesius selv, i sine Recherches de la Verité, en meget god Bog, og som ogsaa i den høie Philosophie er det sidste gode Skrift, der udi Frankrige har seet Lys, thi vel har de siden havt, og have endnu store Mathematicos og Physicos, men ingen, der i den alleregentligste Forstand fortjener Navn af Philosoph, hvilket er en stor Mangel. Underligt er det ellers, at, saa subtil et Hoved som Mallebranche, ei indsaae, at der var kun saare liden Forskiel imellem ham og Spinoza i Henseende til deres Tanker om Gud, endskiont han hæftigen skrev imod denne sidste, og virkelig ogsaa meente det got. Og hvad Spinoza selv angaaer, da holder jeg for, at ingen kan nægte, at han jo, uagtede alle hans affknelige Meninger om det Guddommelige Væsen, haver besiddet stor Indsigt i Philosophien, og fornemmelig i Mathematiquen. En daarlig Begierlighed efter et stort Navn haver vel meest forført ham, og bragt ham paa Afveie. Paa samme Tid, som Mallebranche levede, udgave Messieurs de Port Royal deres Logique, som efter mine Tanker

for

fortiener stor Roes, ligesaavel som mange andre Skrifter, som fra dem have seet Lyset.

Naturens Love grundede paa Erfarenhed og udregnede ved Mathematique, udfandt den store Newton, som herudi eene gjorde meere end alle for ham og efter ham have gjort. Hans herlige Værk: Principia Mathematica Philosophiæ naturalis, viser dette tilfulde, hvorved han haver forskaffet saavel sig som sit Folk en u dødelig Ere. Ved ham, og ved de store Opfindelser, som andre af hans Landsmænd gjorde i alle Physiquens Parter paa samme Tid, ere vi komne paa de rette Spor af Naturen, og satte i Stand at gaae langt videre end de Gamle. Saaledes gave Morison og Grew Botaniquen en ny Anseende, Rayus, Johnston, Willoughby, Derham udvidede Historiam naturalem animalium, og bragte den til større Bished. Boyle, den gudfrygtige, den ydmyge Boyle, blev ei træt af at gjøre Forsøg i Physica experimentalis og i Chymien. Newton bragte Mathematiquen og særdeles Algebra paa den høieste Spidse, ja gik videre end man nogen sinde havde tænkt, at det var mueligt at Menneskets Forstand kunde bringe det. Wallis og Barrow gjorde og sit i de Mathematiske Videnskaber. Willis og fornemmelig Sydenham berigede Medicinen. Næst de Engelske

gelske fortjene vel de Franske det øverste Sted i disse Videnskaber; Chi Cassini, som dog snarere bør regnes til Italienerne, siden han er født i Italien, men her sættes iblant de Franske, efterdi han sin meste Tid opholdt sig i Frankerige, og gjorde der og de fleste Decouverter, han, siger jeg, gjorde anseelige Opdagelser i Astronomien; Den gudfrygtige og skarpsindige Pascal hjalp meget til nærmere at kiende Luftens Besskaffenhed; Mariotte udregnede Vandets Kraft, og besad store Fortienester i Henseende til Hydrauliquen; Tacquet var stærk i Algebra; de la Hire og Picard vare gode Astronomi; Bauban bragte Fortifications Videnskaben og Ingenieur-Kunsten til det høieste; og du Hamel, Amonton og Flere vare meget erfarne i Physiquen; Blondel ligeledes i Artilleriet. I Tydskland opdagede Otto af Guerike noget stort i Experimental Physiquen, helst ved Luft-Pumpens Opfindelse, og det før Engelländerne eller noget andet Folk frembragte deres store Decouverter; Becher gjorde sig ei ufortient af Chymien, men fordervede derhos det Gode, som var hos ham ved utidigt Pralerie; Etmüller udviste sig som en grundig Medicus; Helmont forenede, ligesom Becher, Chymie, lidet Philosophie, Pralerie og Driftighed med hinanden; Hevelius var meget flittig i Astronomien.

I Ita-

Italien levede i Anseelse den store Mathematicus og Astronomus Ricciolus; Torricelli, som udvidede Kundskaben om Luftens Besskaffenhed; Borellus en god Physicus; Malpighi en lykkelig Botanicus, og Redi, der var stærk i Insecternes Kundskab. Holland brøstede sig af den store Mathematico Hud-den, sin lærde Borgemester Witsen, sin store Swammerdam, som meget haver forbedret Anatomien og Insect-Historien; og af de tvende Brødre Constantinus og Christianus Hugonii, helst den sidste, hvis Indsigt og Opdagelser i Astronomie og Mathematicque vare forundrings-værdige. Danmark besad i Thomas Bartholin en flittig Medicus, og i Steno en duelig Anatomicus. Rudbek i Sverrig gjorde nogle heel betydelige Opdagelser i Anatomien, hvorved han indlagde sig en varigere Ære end ved sin Atlantica. Garasa, en Spanier viiste stor Indsigt i Menneffets Hierte i sin Arte gaudendi. Tydskland havde i dette halve Sæculo fast allene ret store Jurister i Puffendorf, Carp-zovio, Mevio, Schilter, Struv.

Hvad en god Stiil anbelanger, saavel i bunden som i ubunden Tale, da maa man tilstaae, at intet Folk bragte det i sit Sprog til større Guldkommenhed end det Franske. Thi hvilken ny Poet kan snart lignedes med
Bois

Boileau? hvo haver i det Comiske lignet Moliere? hvo i en flydende naturlig Stiil La Fontaine? Hvo overgaaer Bossuet i Taleskunsten? Hvo i det Burlesque haver opnaaet Scarron? Hvo haver i ubunden Stiil ført nættere Pen end Pellisson, Flechter, St. Evremont? og i bunden Stiil skrevet lifligere og sødere end Racine? Hvo kan skrive meer kort og syndigt end la Bruyere? og hvo meer critisk undersøge sit Sprog end Baugelas? Næst de Franke fortjene de Engelse Prisen; Bütler haver indlagt sig stor Ære ved sin Hudibras, Milton ved sit forliste Paradis, Clarendon ved sin ypperlige Historie, Waller ved mange smukke Poemata, og Dryden var i stor Anseende i sin Tid, men har nu tabt meget af sin Fortieneste. Holland bryster sig endnu af Bondel, og kalder ham sin Virgilius. Columbus, og den i mange andre Videnskaber erfarne Strienhielm gjorde de første taalige Svenske Vers. Tyskland derimod kan i denne Periode ei fremvise nogen Poet, hvis Arbejder fortjene at læses af Æstertiden; Dog viiste Schottelius sig at være en god Criticus i dette Sprog.

Udi

Udi Critique, og Philologie synes mig at de Franske bør have det første Sted; thi med hvilken Lykke have ei Herbelot, Bochart, le Petit, Galland, arbeidet i de orientalske Sprog? Henricus Valesius, Menage i det Græske? Samme Menage i Etymologien af det Franske? Meziriac i det Latinske? Commire, Rapin, Santeuil i den Latinske Poesie? Eilemont i den Romerske Historie? Huetius i den ældste Historie? Spon i Inscriptioner? Patin, Baillant i det saa zirlige og til Historien umistelige numismatiske Studio? Vage i Chronologien og Kirke-Historien? Dufresne i Latinen og Græskten af de senere Tider? Mabillon i Diplomatiquen? saa at han endog kan ansees for først at have skabt denne Videnskab; Bayle i Critiquen over den nyere Historie? At jeg nu ei skal tale om alle dem, der have arbeidet i deres Fæderneslands Historie, hvilke jeg for deres Mængdes Skyld, saavel her, som i andre Lande, forbigaaer. Efter de Franske bør vel de Tydske have Rangen, hos hvilke Jacobus Thomassius viiste stor Styrke i den gamle philosophiske Historie; Lambecius, foruden sin svrige vidtloftige Indsigt, først gjorde Historiam literariam til en Videnskab, og Morhof siden satte paa end fastere Fodder; Schefferus forenede stor Kundskab i Critiquen, med Modestie og Sagtmodighed;

Mar.

Martinius udgrundede det Sinesiske Sprog, hvorudi Menzelius siden bragte det end videre; Ludolf trak det Ethiopiske Sprog frem for Lyset; Morellius, Spanheim og Beger besadde utrolig Indsigt i Numismatiquen, saa at Spanheim endog i visse Henseender kan først siges at have gjort den til en Videnskab, hvilken ypperlige Mand desuden var begavet med den største Styrke i det Græske Sprog, og al den Sagtmodighed og Artighed, som kan foelanges; Gude, Reinesius formerede Inscriptionernes Antal, og vare derhos gode Critici, helst den sidste; Hottinger havde megen Indsigt i de orientalske Sprog, og mangfoldige skreve en meget næt Latin. I Engelland vare bekiendte; Marsham for Chronologien og den gamle Historie; Dodwell for den Græske Chronologie og Historie; Blond for Chronologien; Pocock, Castel, for de Orientaliske Sprog; Franciscus Junius for de Nordiske Sprog. Holland besad i Grævio en sagtmodig Criticum, i Isaaco Bossio en Mand af ugemeen Styrke i det Græske Sprog, i J. F. Gronovio en Criticum af den fineste Smag, i N. Heinsio en stor Kiender af den Latinske Poesie. I Italien gjorde Mediobarbus sig bekiendt ved sin vidtlostrige Kundskab i Numismatiquen, Fabretti i Inscriptioner, Holstenius i den gamle Geographie, Oct.

Ferrarius i det Latinske Sprog. I Danmark indlagde E. Binding sig et stort Navn ved sin Hells, og D. Borrichius ved sin ugemene Styrke i det Latinske Sprog.

Lærde Tidender, som da først bleve indførte, hjalp og meget til Kundskabs Udbredelse. De Franske gjorde hermed Begyndelse i det Aar 1666. ved at udgive Journal des Savans, og bleve herudi efterfulgte af de Tydske, som 1682. traadde for Lyset med Actis Eruditorum; Tvende Journaler, som endnu holde ved, da saa mange senere begyndte længe siden have ophørt. Udi Holland udgav den navnkundige Bayle sine Nouvelles de la Republique des Lettres, og Clericus sine Bibliotheker. Paa Hollandsk udkom og 1692. de Boch - Saal van Europa, som endnu vedvarer. Ligesom de Engelske og Franske havde stiftet Videnskabs Academier, saa vilde og de Tydske nu herudi efterfølge dem, og oprettede Academiam Naturæ Curiosorum, som vel endnu staaer ved Magt, men ei haver opnaaet hines Anseelse og Nytte. I Italien i Florents stiftedes Academia del cimenti, som vel varede kun kort, men gav i den korte Tid et stort Lys fra sig.

Udi saa herlig en Tilstand imod de forrige Tider vare Videnskaberne, da det 17. Sæculum gik til Ende, og det 18. begyndte, hvilket, som mit egentlige Diemed, nu udførligere skal betragtes, og altsaa undersøges hvilke Værde i hvert Rige i Europa have været i Anseelse, men dog nu, som tilforn, ikkun de alene, der have udvidet Videnskaberens Grændser, og ei de, der kun have forsvaret og vedligeholdt de allerede indtagne. Skulde jeg, som letteligen kan skee, enten af Uvidenhed eller Glemsomhed, forbigaae nogen, der henhører til den første Classe, da skeer det imod min Villie, og ei med Forsæt. Hvad de, som høre til den anden Classe, angaaer, da er det langt fra, at jeg udelukker dem her af Mangel paa Hoiagtelse for deres store Fortienester, men fordi de ei komme mit Forsæt ved; Thi da jeg agter at undersøge hvor vidt, og hvorudi dette Sæculum overgaaer de foregaaende i Kundskab, saa kan og de Mænd, der have udbredet Kundskabs Grændser, alene her komme i Betragtning; Thi ellers er det vel ligesaa nyttigt, om ei nødvendigere, at bevare og vedligeholde den allerede forhvervede Kundskab, og at lære Ungdommen den, som at udvide den. Til det første udfordres og flere Lærere, end til det sidste. Universiteter synes at være meest skikkede til det første, og

Samlinger af Lærde, eller Academier til det sidste.

Med Portugal vil jeg begynde denne Undersøgning, og maa jeg da tilstaae, at deels formedelst Landets Afstigenhed, deels ved Mangel af en lærd Journal, mig ingen anden lærd Portugiser af Navn er bekiendt i dette Sæculo, undtagen Greven af Ericeyra, som Præsæs for det lærde Selskab, stiftet af den forrige Konge, og hvis Bemøielser gaae ud paa at forbedre Landets Sprog og Historie, og som foruden nogle Tomer af sine Memoires skal allerede have udarbeidet et stort Genealogisk Værk over det Kongelige Huus. Alting skrives paa Portugisisk. Da den Catholske Religion regierer med største Hæftighed i dette Land, og Inquisitionen er der paa sin høieste Spidse, saa er det ei at undre over, at mange vigtige Videnskaber, som Theologia dogmatica og naturalis, jus naturæ, Moralen ei kan bringes der til den Fuldkommenhed, som hos Protestanter eller mildere Catholiker; og som den Scholastiske Philosophie hersker med samme Myndighed paa de Portugisiske høie Skoler, som en overtroist Theologie i Kirken, ja disse tvende endog ere ved et noie Baand forenede sammen, saa er det ei at undre paa, at en bedre

Meta-

Metaphysique, Logique, Mathematique, Physique ere ubekiendte i Portugal.

Spanien er i Henseende til Theologien næsten i samme Tilstand som Portugal, dog er den nye Philosophie ei saa ganske ubekiendt hos dem, hvorvel de selv ei have giort nogen Opdagelse i den. Ferrera haver i sit Fæderne Sprog skrevet den beste almindelige Historie, som endnu haves om Spanien, og mønstret mange Fabler ud, dog synes mig at der endnu ere for mange tilbage, og at hans Historie overalt er ei forfattet paa en nok fordeelagtig Maade. Bedre, ja maaskee saa fuldkommen som den kan faaes, kan man vente at see den Spanske Historie udarbeidet, dersom den store Majansius, Spaniens Tre og Lys, faaer Tilladelse at komme ud med sine Skrifter, hvorpaa man dog høilig maa tvile, naar man overveier alle de Forsølgelser, som han har maattet udstaae for de allerede udgivne, meest af hidtige og ufornuftige Theologis. Paa hans Dygtighed kan man ei tvile, naar man læser hans Spanske Anmærkninger over Marianæ Historie, og hans Origens de la lengua Espanola, saa og hans smaa Skrifter til Oplysning i den Spanske lærde Historie. In Jure er han og treffelig drevne, og har meddeelt Meerman de fleste Spanske Jurister, som

findes i hans Thesauro. Han haver og udgivet Mendoza's ypperlige Skrifter om den spanske Chronologie og Kirke = Historie. Hvor stor Styrke han besidder i det Latinske Sprog, vise hans Epistler. Ham have vi og at takke for hans Læremesters E. Martini's fortreffelige Latinske Epistler. Bemelte Martini havde ypperligen beskrevet Levningsgerne af Sagunto, men formedelst Fortræder, som Theologi gjorde ham, fastede han sit lærde Skrift paa Ilden, den lærde Berden til et stort Tab. Af Santa Cruz de Marzenado have vi et meget stort Værk om Krigs Videnskaben, som Kiendere agte høit. Af Ustarik om det spanske Riges Handel og Deconomie, som og er i stor Agt, og haver i Spanien aabnet Vinene paa mange. Uloa haver og givet os en smuk og efterrettelig Reise til Syd = America. Udi Madrit er oprettet et lærd Academie og lærde Selskaber paa adskillige andre Stæder. Alt dette viser, at Spanierne søge i nærværende Sæculo efter andre Folkes Exempel, at gjøre større Fremgang i Videnskaber; hvorfor man og maa tilstaae, at Videnskaberne ere i bedre Stand i Spanien end tilforn, end skjønt ringere agtede hos dem end hos mange andre Europæiske Folk.

I Frankrige ere uden al Tvil Videnskaberne iblant alle Catholske i den bedste Stand, saa at Calmet haver endog i sin Forflaring over Bibelen, og i andre Bærker, som han haver skrevet over samme hellige Bog, indlagt sig megen Ære, endskiont det theologiske Studium er formedelst den Evang, som der hersker, ellers af alle det, som med mindste Fremgang kan drives. Houbigant haver i sin Edition af Bibelen og udrettet noget, endskiont ei saa meget, som de lærde Journaler ville indbilde os. Du Pin haver skrevet got for den Franke Kirkes Frihed, og meget i Kirke-Historien, og i Historia Patrum, vel med stor Driftighed og Frihed, men med liden Rigtighed. Fleury er ei saa fri, men derhos mere rigtig. Natalis Alexander haver med stor Omhyggelighed samlet Materialier til Kirke-Historien. I Henseende til gode Editioner af Kirke-Fædrene have de Franke store Fortienester, helst Benedictinerne ex congregatione S. Mauri, og Patres oratorii. Massillon er en god geistlig Orator, men Grundighed fattes ham, som fast alle Prædikantere hos Catholikerne. Udi Philosophie have Alambert og Mairan meget arbeidet. I den theoretiske Physique, Trembley først opfundet Polyperne, Astruc og de Sauvages, forbedret Medicinen, Beslidor bragt Hydrauliquen og Mechaniquen til

det Høieste, som den endnu har naaet, Nolle
 let udviist sig at være meget rigtig i *Physica
 Experimentalis*, og skrevet den netteste *Physi-
 que*, som hidindtil haves, Reaumur med en
 utrolig Flid undersøgt *Insecternes Historie*,
 og ellers lagt sig meget efter *Deconomie*,
Senac og *Winslow*, en indfødt *Dansk*,
 beriget *Anatomien* med herlige Opdagelser,
 helst den Sidste, *Jussieu*, *Tournefort*, *Peyss-
 sonnel*, *Plouquenet*, *Mumier*, og mange
 flere med en utrættelig Flid formeret og op-
 lysset *Botaniquen*, *Clairaut* udvidet *Mathe-
 matiquen* i mange *Parter*, saa og *Astrono-
 mien*, og skrevet den netteste *Geometrie*, *Bari-
 gnon* været en stor *Mathematicus*, *Du Ha-
 mel de Monceau* ophjulpet meget *Agerdyrk-
 ningen*, *Deconomie*, og de Ting der høre
 til *Skibsfarten* og *Skibsbygningen*, *Con-
 damine* gjort sig i mange *Maader* fortient af
Physiquen, oplyst *Bestaffenheden* af en hid-
 indtil næsten ubekendt og stor *Deel* af *Ber-
 den* ved sin *Fart* paa *Amazon Floden*, og
 indlagt sig *Ære* ved at stræbe efter at indføre
Inoculationen af *Smaakopperne* i sit *Fæder-
 neland*, *Hombert*, *Geoffroy* indlagt sig *Ære*
 ved *Chymien*, *de la Cailles* obtrøvet meget
 i *Astronomien*, *Prevost* gjort sig ei usfortient
 af *Geographien*, *d'Aubenton* indlagt sig *Navn*
 ved sine gode *Land-Charter*, *Castel* været en
 god *Mathematicus*, og arbeidet paa en *Dies*
 eller

eller Farve-Musique, Guettard lagt sig efter Mineralogien, en ellers temmelig ubekjendt og forsømmet Videnskab i Frankrige, d'Argenville efter Conchyliologien, Charlevoix, Journesfort, Carrou, Lafitau, Labat, du Halde, Frezier, Adanson udgiver meget gode Reise-Beskrivelser, og Bouguer indlagt sig Ære i Mathematique og Astronomie. For nærværende Tid er Fouchy, Secretaire i Videnskabernes Academie, og bekjendt for sin Kundskab i Physiquen. Buffon, som nu udgiver en Beskrivelse over Kongens Cabinet, og søger at gjøre sit Navn bekjendt i den lærde Verden, opnaaer og sin Hensigt, endskjønt ei saa meget ved Grundighed, som ved sælsomme, dristige og underlige Meninger. Encyclopædien, hvis Diemeed er at gjøre fast alle andre Bøger unødvendige, og for hvilken Alambert og Diderot egentligen bør ansees som de fornemste Forfattere, indeholder vel iblant mange smukke og vel udarbejdede Artikler om de egentlig saa kaldte Videnskaber, Kunster og Haandværker, men ogsaa mange slette, ja farlige og affyrlige, i Philologie, Theologie, Morale og Metaphysique, hvorsfor dens videre Trykning er og forbuden i Frankrige. At det nu staaer slet til med den græske og latinske Litterature i dette Land, er en unægtelig Sandhed, hvilket kommer deraf, at der sættes for stor Priis paa

dets

dets eget Sprog, saa at endog Professorerne læse paa Fransk, og Munkene selv gemeenlig nu skrive paa Fransk, hvilke ellers ere de, som hindre at de lærde Sprog ei ganske blive forglemte, dog det er ei alene i Frankerige, men fast i alle andre Lande, at de lærde Sprogs Kundskab mærkeligen aftager, saa at det er ingen forgieves Frygt, at den inden føye Tid reent kan udslættes. Giorde de forrige Sæcula formeget heraf, saa gjør dette visselig for lidet. Det var dog nyttigt, at der var et almindeligt Sprog iblant de lærde, hvorudi de kunde tales ved, og skrive hinanden til; Og siden det Latinske Sprog var i Besiddelse heraf, til hvad Ende da, at skaffe det af, allerhelst det ei let bliver mueligt at føre i dets Sted noget andet ind til saa almindelig Brug? Vel tilstaaer jeg, at det Franske er nu temmelig bekiendt, men Engellændernes, Italienernes og de Tydskes Midkiærhed for deres Sprog, vil dog vel stedse hindre, at det ei bliver saa almindeligt, som det Latinske var; Spørsmaal og, om det er vel gjort, at visse stridige Materier i Theologie og Philosophie afhandles paa de nyere Sprog, og om det ei var bedre, saafremt de endelig skal afhandles, at de aldrig bleve omtvistede uden paa Latin? Overalt kan det umuligt været godt, at de lærde Sprog gaae reent til Grubde, som det dog
tegn

tegner til; Ei heller seer jeg, at en er Pedant, fordi han forstaaer dem, men vel, naar han gjør for meget af dem, og da er den, der gjør for meget af noget nyt Sprog, ligesaa fuldt Pedant i mine Dine, som den anden. At legge sig alene efter sit eget Sprog, vil til sidst ophæve al Sammenbindelse imellem Nationerne, og skal det forekommes, da maa den, der vil være lærd, vide fast alle nyere Sprog, hvilket igien utroeligen standser de virkelige Videnskabers Fremvært. Min Tanke er derfor, at, enhver skulde skrive i alle Materier, undtagen de forommældte, i sit eget Sprog, paa det alle Mennecker, om det er mueligt, kunde blive oplyste, og alle disse Skrifter, helst de der vare af sær Betydning, ved dygtige Mænd oversættes paa Latin, til de Lærdes Brug i alle Lande, som herved undgik at lære fremmede Sprog. Men endskiønt denne Part af Litteraturen tager af, saa haver der dog, endog i Franckerige, været anseelige Mænd herudi. Dacier, hans Kone, og Abbed Olivet have gjort meget gode Oversættelser af Latinske og Græske Skribenter. Capperronier udgivet en god Edition af Quintiliano. Polignac meddeelt os et herligt Latinsk Poema i sin Antilucetius. Montsaucon beriget den Græske Litterature i sin Palæographia Græca med et Værk af et ganske nyt Slag, og her-

ligen

ligen oplyst Antiquiteterne i sin Antiquité expliquée. Harduinus, Bandurius, Boze ei arbeidet uden Lykke i Numismatiquen. Boubier viist stor Indsigt i Critique og Antiquiteter. Souciet, Barthelemy, de Caylus, Bateau, Gallier, Freret, le Boeuf vel affandlet visse Deele i Antiquiteterne. Deres Skrifter findes meest i Memoires og l'histoire de l'Academie des Inscriptions, som egentlig først 1701. have faaet deres Bestandighed. Udi dette Academies Bærker findes ellers mange meget slette Piecer, der ei ere andet end Udtoge og Oversættelser af større Bærker, skrevne af de saa kaldte latinske Lærde i de tvende foregaaende Sæculis, og folgelig indeholdende ei noget nyt, eller af dem selv udarbeidet. Benedictinerne have ved deres Nouveau Traité de Diplomatie, et Bærk af fast meer, end menneffelig Flid og Taalmodighed, indlagt sig en udødelig Ære. Fourmont haver best af alle udgransket det Chinesiske Sprog, men i sit Skrift om de gamle Folks Oprindelse er han for dristig og forvoven. Deguignes haver herliggen ført sig og Verden til Nytte sin ugemene Kundskab i de Orientaliske Sprog. Renaudot og Longuerue have og i dem besiddet stor Styrke. Le Beau, som for nærværende Tid er Secretaire i l'Academie des Inscriptions, er bekiendt for sin Indsigt i de smukke Videnskaber.

skaber. I den Franske Historie have Pere Daniel og le Gendre arbeidet med temmelig Lykke, hvad den almindelige angaaer. Den første har en nærttere Stil, og den sidste er meer upartiff. Montfoucon har og meget oplyst den Franske Historie ved sine Monuments de la Monarchie françoise; Dubos ved sin treffelige Histoire critique de l'establissement de la Monarchie françoise dans les Gaules; Duclos ved enkelte Historier om Kongerne; Bouquet ved sin store Samling af Franske Scriptores; Baluze, Martene, Durand, Papebroche, ved ligesaadanne Samlinger, og den første desuden ved herligen at oplyse Genealogierne af de store Familier; Henault ved en næt Chronologie over Frankerige; Delisie ved Geographiske Charter; Bulletus ved sit store og ypperlige Værk om det Celtske Sprog; Bassor ved sin Historie om Ludovico XIII., hvorudi han dog ofte prædiker for meget; Ramsay ved sin lærerige Historie om den store Turenne; Laguille og Schoepflin have oplyset Historien over Elsas; Calmet over Lothringen; Robineau over Bretagne; Baissant over Languedoc; Balbonnais over Dauphine; Benedictinerne udarbeide herligen Frankeriges lærde Historie, og have paa nye udgivet og meget forbedret Galliam Christianam. Bertot haver indlagt sig et ævigt Navn ved sin nætte Pen i sine

Revo-

Revolutioner og Histoire de Malte; Desfontaines ved adskillige findrige Skrifter; Rollin ved sin gamle og Romerske Historie, hvori han er dog meer behagelig end efterrettelig; Hans Maniere d'enseigner er og en god Bog. Dubos haver skrevet artigt i sin Histoire de la Ligue de Cambray, og Histoire de la Peinture & de la Poësie; Montesquiou i alle sine Skrifter; Foussaints i les Mœurs, som dog maa læses med Agtsomhed; Nicéron i de Lærdes Liv og Levnet; Fontenelle i mange Skrifter saavel i bunden som i ubunden Stil, hvor han og har viist sig at være en af de Franske Lærde, der have besiddet den vidtløftigste Kundskab og Indsigt; Fenelon ved sin udødelige Telemaque; Voltaire ved sin Henriade, der efter mine Tanker er det bedste Helte-Digt i de nyere Sprog, men hvorvidt det kan siges at opnaae Homerum og Virgilium, det er en anden Sag, og tviler jeg høilig paa, at Estertiden vil sætte ham ved Siden af disse tvende store Mænd, hvorvel nogle gjøre det i vor Tid; Han haver og gjort sig berømt ved endeel af sine Tragødiæ, hvorudi han dog efter mit Skøn ei haver naaet Corneille og Racine; Hans andre Skrifter ville derimod ei komme til Esterkommerne, thi han er i dem alle lidet grundig, og i sine Historier urigtig og romansk, og bruger deri en alt for glimrende Stil,

som

som aldeles ei er historisk; Det samme kan og siges om la Beaumelle, som ellers gjør nu nogen Opsigt; Crebillon er ei at foragte i Henseende til Tragoedier; Destouches til Comoedier, skjønt de ei kan lignes med Molières, og overalt den Maade at skrive Comoedier paa synes ei at kunne behage mange; Gresset og Racine, en Søn af den store Tragoedie-Skriver, have forfærdiget smukke Poemata. De tvende Fruentimmer du Bocage, og de Lussan skrive og behageligt. Les Synonymes du Pere Girard er en god Bog. Freron besidder anseelig Styrke i den lærde Historie. Rousseau bør efter mine Tanker ansees for den bedste Poet, som Frankerige i dette Sæculo har frembragt. Regnard har skrevet endeel Comoedier der ei ere at foragte. La Bletterie med en flygtig Pen beskrevet Keiser Juliani Levnet. Follard og Feuquieres gjort treflige Anmærkninger over Krigsvidenskaben, Goulon forbedret Fortificationen og Ingenieur-Konsten. Videnskabs Academies, og fornemmelig Academies des belles lettres ere anlagte fast i alle store Byer, saa at man næsten skulde sige, at der ere blevne for mange af de sidste. Med faa Ord, Physique og Mathematique ere stegne meget høit i dette Land. Dets Historie er i alle sine Dele bleven udvidet og forbedret. Deconomiske Studeringer have og taget no-

Erh. Selsk. Skr. 2. D. E get

get til. Deres Sprog staaer omtrent ved det samme, dog synes en falst Smag efterhaanden at ville indsnige sig, og overalt forekommer det mig, at der ei have været saa mange og saa store Skribenter, i dette Sæculo, som i den sidste halve Deel af det foregaaende. En sund Theologie og Philosophie ere der næsten aldeles ubekiendte, og den gamle Litterature begynder og at forsvinde.

Men jeg maa vende mig til Italien, som er det sidste Land, hvor den Catholske Religion alene hersker. Der er Theologien udi samme, om ei slettere, Tilstand, som i Frankerige. Den sidst afdøde Pave Benedictus XIV. var en lærd Mand, og meget stærk i Kirke-Historien, og i Historia Rituum. Mansi haver beriget den lærde Verden ved at samle Concilia. Ugolinus haver i et stort Bæk samlet alle de Skribenter, der handle om Jødernes Sager. Laderchius alle de nye Catholske Skribenter over Kirke-Historien; Politus har herligen udgivet Eustathium. Muratorius oplyset Italiens Historie ved sine store Samlinger, og forsøget Inscriptionernes Antal, desuden arbeidet selv meget og got i Historia Italiae mediæ ævi; Gori trækket de Hetruriske Antiquiteter og Sprog frem for Lyset, saa og forsøget Inscriptionerne; Cardinal Noris oplyset mange Ting i Kirke-

Kirke-Historien, og den gamle Chronologie; Volenus forøget Grævii Thesaurum; Maffei, Italiens Ere, viist sin ugemene Styrke i de Græske, Romerske og Hetruriske Antiquiteter, i Diplomatiquen, og i den Italienske Poesie, saa og en temmelig Erfarenhed i Physiquen; Stosch frem for nogen herligen oplyst og undersøgt de gamle udskaarne Edelstene; Salvinius besiddet den største Kundskab og Færdighed i det Græske Sprog; Den yngre Asseman begyndt at udgive Forregnelser over det Florentinske, og det Vaticanke Bibliotheqve; Den ældre Asseman gjort sig bekiendt ved sin Bibliothecam Orientalem; Manni ved sin store Indsigt i Diplomatiquen; Facciolatus ved sin treffelige Latinske Stiil; De tvende lærde Cardinaler Quirini og Passionei ved at opmuntre Videnskaber, og ved selv at skrive adskillige Ting, der ei ere at forkaste; Philippus a Turre cremata, Passeri, Musellius, Fontanini ved deres Styrke i de Romerske Antiquiteter; Zeno ved sin store Indsigt i Historia Litteraria; Corsini ved sin fortreffelige Smag i Antiquiteter, det Græske Sprog og Numismatiquen; Orsi ved Skrifter i theologiske, historiske og andre Materier; Lami ved Samlinger, og ved Editioner af gode Bøger; Bonamici ved sin nette Latinske Historie om den sidste Italienske Krig fra 1741 af; Gian-

none ved sin fortreffelige Historie om Neapolis; De tvende lærde Brødre i Florents Josephus og Benedictus Averanius ved stor Indsigt i de Romerske Love; Den fortreffelige Gravina ved en almindelig Indsigt i Lovkyndigheden; Baglivius ved at udvide Medicinen; Manfredus ved at forbedre Astronomien; Donati Pphysiquen; Marinoni Astronomien; Marsigli Pphysiquen, helst ved sin Danubius og sin histoire de la mer; Moro ligesledes Pphysiquen; Guilielmini Mathematiquen; Ballisnieri i begge Dele, og det paa saadan Maade, at han i disse Videnskaber bør ansees for et af de største Lys. Magliabechi havde en overmaade stor Brev-Beyling med lærde Folk, og blev i sin Tid agtet som et Orakel. Adskillige Academier ere og i dette Sæculo oprettede i Italien, som det Arcadiske i Rom til Sprogets og Smagens Forbedring, det Hetruriske i Cortona, og fornemmelig Institutum i Bologne, hvorved Pphysiquen jævnlig faaer anseelig Tilvæxt. Dersom de Herculanske Antiquiteter bleve ret og oprigtig behandlede, da kunde de og tiene meget til at oplyse de Gamles Skikke. Overalt maa man tilstaae, at Pphysique, Mathematique, det Italienske Sprog have faaet stor Tilvæxt i Italien i dette Sæculo; Og at den gamle, og anden Litterature har i det mindste ei aflaget, om den ikke snarere tiltaget.

Efterat Biderskabernes Tilstand i de Catholiske Lande ere betragtede, følger nu at mælde om, hvor, saa vel Catholiker, som Protestanter, have offentlig Guds Dyrkelse, og da først at tale om Schweiz, hvor de Reformerte ere flere i Tallet end de Catholiske, af hvilke Sidste og, saa vidt mig er bekiendt, ingen her fortjener besynderlig Sted. Hvorimod de Reformerte have des flere store og rette Lærde at fremvise, særdeles iblant Theologos, hvor en Turretin, en Berensfels, en Pictet, en Osterwald, en Zimmerman, en La Roque, en Du Bernet, en Breitinger, en Bodmer, en Stapfer, en Wyttembach skinne som Stjerner af den første Størrelse, saa vel i Levnet som Lærdom, og fornemmelig af en retscaffen Sagtmodighed, uden hvilken ingen fortjener Navn af en sand Christen, og end mindre af en Theologo. Ruchat haver vel udarbejdet Kirkehistorien af Schweiz, og Lauffer givet os den beste borgerlige Historie over samme Land. Bochat haver med ugemeen Flid og Skarpsindighed arbejdet i sit Lands Antiquitæter, dog havde det været ønskeligt, om han ei havde drevet sine etymologiske Stjerninger for vidt. Hagenbuch og Bourguet have gjort sig vel fortiente af de Romerske og Græske Antiquitæter, og Gesner af Numismatikken. Bodmer og Breitinger anses for at

være store tydske Poeter, men jeg maa tilstaae, at jeg ingen Smag finder i deres Vers. Hallers ere vel og høie, men dog derhos forstaaelige og fulde af de meest fine og philosophiske Tanker, samt frie for Fabler og Opdigtelser. Rousseau har forhvervet sig et Navn ved sine nette og sindrige, men derhos i mange Maader sælsomme Skrifter. Joseph Bernouilli, og hans Son Daniel fortiene billigen at regnes iblant de største Mathematicos, som dette Sæculum har tilveiebragt. Udi Phisiquen nævnes Bertrand, Altman, Bourguet, og Scheuchzer med Berømmelse, fornemmelig har den Sidste viist sig overmaade flittig. Men ingen fortiener herudi større Ros end Haller, en Mand der med Rette bør kaldes en Zirath for vore Tider. En Mand der udi Anatomien haver forskaffet sig det øverste Sæde, der i sin Physiologie haver beriget Verden med et Berk, som er ære perennius regalique situ Pyramidum altius, og som i Botaniquen har indlagt sig et udødeligt Navn.

Uf alle Europæiske og Christne Lande synes Ungern mindst at blomstre af Videnskabber, hvilket, deels maa tilskrives den lange Tid, som dette Rige haver sukket under Tyrkens Nag, og deels den Catholske Geistlighedens Dumhed og Stivhed i at hænge ved
den

Den gamle Scholastiske Theologie og Philosophie, samt grusomme og umættelige persecutions Geist imod alle andre Religioners Beskiendere. Den Lutheriske Præst Belius er altsaa den Eneste, som har kunnet svinge sig i Beiret, og som har med Glid og Lykke arbejdet i den Ungeriske Historie, endskjønt under megen Bekymring og Modstand.

Udi det store Poliske Rige er Tilstanden ei meget bedre, som og maa fornemmelig der tilskrives den Catholske Geistlighed; Ja i visse Maader kan man snarere sige, at Biskopskaberne have der af end tiltaget, siden Protestanterne, som tilforn holdt deres Glor ved lige, dagligen ved List og Magt undertrykkes og formindskes. Den navnkundige Fyrste Zaluzki haver dog i dette Sæculo viist sig at være en stor Patron for de Lærde, og hans Breve indeholde en stor Skat. Han haver og arbejdet i sit Fædernelands Historie. Janozki haver bidraget endeel til sit Lands Historia litteraria, og Mizler, endskjønt ei en indfødt Polak, men en Tydsker, regnes dog her af mig iblant de Poliske Lærde, saasom han haver slaget sin Bopæl i Polen, og arbejder paa en Samling af alle Poliske Historiefriivere, og ligeledes en lærd Journal, som udkommer paa Tydsk.

I Kongeriget Preussen kan de Catholffes Antal ei lignedes mod Protestanternes, og have de Første ei heller der gjort sig bekiendte for Videnskaber. I blant de Sidste haver Eilienthal indlagt sig et berømmeligt Navn for Theologien, og samme tillige med Lengnich for den Preussiske Historie. Klein haver gjort sig meget vel fortient af Historia Naturali, og Hanov viser stor Styrke i alle Physiquens Dele, og forhverver sig desuden Navn af en grundig Philosoph, ved lykkeligen at fortsætte den store philosophiske Bygning, som Baron Wolf haver opreist.

Nu staaer af de Lande, hvor Catholiker og Protestanter have offentlig Guds = Tieneste, alene tilbage det store Tydske Rige, som i Videnskaber gjør i nærværende Sæculo den største Figur, naar man undtager Engelland. De Catholiske hielpede dog her ei heller meget dertil; thi vil man alene see paa dem, da burde Tydskland staae tilbage, ei alene for alle protestantiske Lande, men endog for Frankerige og Italien, saasom Overtro og Uvidenhed herse vel neppe i noget Catholff Land med større Magt end just der, saa at en sund Theologie og Philosophie er ganske ubekiendt. Udi Numismatiqven besidder den Jesuit Frölich en temmelig Styrke. Gothofredus Abbas

Got:

Gotwicensis haver ved sit Chronicon indlagt sig et udsødeligt Navn, og forient i Henseende til Diplomatiquen at kaldes den Tydske Mabillon. De tvende Brødre og Benedictiner Munkke Hieronymus og Bernhardus Pezius, Herrgott, Wagner, og Hueber have ved Samlinger og andre Skrifter ei gjort sig ufortiente af deres Fædernelands Historie. Senckenberg, hvorvel en Protestant, regnes dog her af mig, til den Catholiske Deel af Tydskland, fordi han der opholder sig og er i Tieneste; Han haver gjort sig bekiendt ved den Tydske Historie og de Tydske Love. Von Swieten, en værdig Discipel af Boerhave, bør med Rette agtes for een af de største Medicis, der nu ere i Europa. Ellers blive lærde Selskaber nu efterhaanden paa adskillige Stæder oprettede, som i Wien, München, Mähren.

Jeg vender mig til den Protestantiske Deel af Tydskland, hvor Videnskaberne skinne mere, end de nogensinde tilforn have gjort, og baade flere gode Skrifter, og derhos af en bedre Smag end tilforn, dagligen see Lyset, hvilket fornemmeligen maa tilskrives den ordentlige Tænke-Maade, som den nye Philosophie haver indført. Udi Theologien haver Tydskland sei havt færre store Mænd i dette Sæculo end i de forrige. Vel

klages over, at Exegesis nu forsømmes, men saadan Klage reiser sig alene deraf, at denne Part af Theologien tilligemed den Polemiske dyrkedes der først alene af de forrige Tiders Theologis, da nu Theologia naturalis og moralis, samt en meer sammenhængende, overbevisende og oratorisk Prædike-Maade derimod og med Iver paadrives. Jeg for min Deel tænker i det mindste, at Sebastianus Schmidius, Beausobre, Bengel, Lampe, Heuman, og Mosheim fortiene at ansees for ligesaa gode Exegeter, som nogen af de Gamle. Paastaer man derimod, at der nu omstunder ei skrives saa meget i Exegesi, som tilforn, da tilstaaer jeg det gierne, men Spørsmaal: om ei og denne Deel er saa meget dyrket, imod andre at regne, at man vel en Tid kunde lade det derved beroe, hvorvel jeg ei nægter, at, jo den, saavel som alle andre Videnskaber, kan bringes end videre, ja aldrig udtømmes. Theologia moralis og naturalis, som nu, saa at sige, først udvikles, og som i det mindste fortiene ligesaa megen Agtsomhed som Exegesis, at jeg nu ei skal sige mere, i dem, paastaer ikke jeg, men den lærde Heuman, at det endnu seer meget øde og mørkt ud. Desuden kan vel visse Videnskaber dyrkes, som tilforn have været forsømte, uden at man derfor til Side sætter og forglemmer de allerede dyrkede,

fede, hvilket om det skeer, er og bliver en
 Feil. Overalt anseer jeg efter min Tænke-
 maade ei nogen for en fuldkommen Theolo-
 gus, uden den, som til Gavnns forstaaer de
 almindelig saa kaldte lærde Sprog, og des-
 uden af de østerlandste det Syriske og det A-
 rabiske, og veed han flere, da skader det ei,
 og af de vesterlandste det Tydske, Franske,
 Hollandste og Engelske, er bevandret i Jø-
 dernes Talmud og de jødiske Antiquiteter,
 haver nøie mediteret over Bibelen og læst de
 beste Commentatores, er vel erfaren i Theo-
 logia patristica, Historia rituum & Disciplinae Ec-
 clesiae, og overalt i den ganske Kirke-Historie,
 og endelig derhos er en grundig Philosoph,
 og for den Aarsag nødvendig maa være vel
 kyndig i Geometrien, og endelig haver en
 tilstrækkelig Kundskab i alle andre Videnska-
 ber, fornemmelig i den borgerlige og den
 naturlige Historie. Herimod vil vel indven-
 des, at jeg fordrer for meget, men mon ei
 saadanne findes? Michaelis i Göttingen tie-
 ner til Beviis herpaa. De som savne noget
 heraf, som Kundskab i de østerlandste Syrog,
 i Jødernes Antiquiteter, i Theologia Patri-
 stica kan vel kaldes gode, ja maa skee og store
 Theologi, men aldrig opnaae Navn af Fuld-
 komne. Ellers maa man tilstaae, at Theo-
 logia Patristica, og Kirke-Historien, den
 saa umistelige Kirke-Historie, nu ikkun af
 saa

faa studeres, hvilket ei er roesværdigt; thi man bør ei alene idelig forfremme Videnskaber, men endog ei forsømme nogen af de allerede udgranskede. De Theologi, som ellers i dette Sæculo kan ansees for at have udvidet Theologiens Grændser ere, foruden de forhen nævnte; Spener, Francke, Michaelis Faderen, Keineccius, Hasæus, Iken, Eyprianus, L'Enfant, Bignoles, Deyling, Breithaupt, Buddeus, Löscher, Carpoz, Hebenstreit, Schmidt, Molanus, Jablonky Fader og Søn, Herman von der Hardt, Wolf, Edzardi Fader og Søn, Schoettgen, La Croze, Salig, Carpoz i Lübeck, Carpoz i Helmstätt, Walch, Pfaff, Wagner, Schubert, Baumgarten, Neuman.

Men af alle Videnskaber har ingen i dette Sæculo faaet større Forandring og Tilvæxt i Tyskland ned Philosophien, som derved tilslige har givet alle andre Videnskaber en anden Skikkelse. Den udødelige Leibniz, en Mand langt over min og alles Roes, haver hertil lagt Grunden i sin Theodicée, Monadologia, samt sinaa Afhandlinger, der ere indrykkede i Actis Eruditorum, og andre Journaler, og i sine Breve. Hos ham findes mange Sætninger, hvorpaa den nye Philosophie nu beroer, og som siden videre ere blevne udforte af Wolf. Nogle af dem,
som

som den om den bedste Verden, ere efter mine Tanker urygge. Sætningen om Monaderne er og, om ei beviist fuldkommen, saa dog den rimeligste af alle dem, der hidindtil ere opfundne i saa mørk en Sag, som den de primis elementis, ja som maaskee kan findes af Menneskets svage Forstand. Hvad derimod den Mening om Harmonia præstabilita imellem Siel og Legem omgaaer, da er den vel meget sindrig, men synes at stride imod Erfarenhed. Imidlertid er det en Bished, at man lige indtil Wolfes Tid ei har havt noget philosophisk Systema, som kan lignes med hans, i hvor vel nogle synes at det paa endeel Steder er for vidtloftigt. Følgende Philosophi, hvoraf endeel endnu leve, fortælle og at anføres: Reinbek, Küdiger, Bülfinger, Canz, Corvinus, Baumeister, Köhler, Ribow, Wagner, Cramer, Formey, Gunnerus, Davies, Crusius, Holman, Hansch, Reusch, Plouquet. Udi Physiquen haver Wolf, Bruckman, Hamberger, Cluver, Amman, Burbaum, Hensel, Camerarius, Eberhard, Krüger, Eschirnhaus, Fahrenheit, Heister, Pott, Gmelin, Marggraf, Schäfer, Winkler, Möhring, og mange flere præsteret anseelige Ting, og tager jeg her Physiquen udi en meget vidtloftig Mening. Leupold og Doppelmayner have gjort sig bekiendte ved Mecha-

niqven; Heister og Henkel ved Chirurgien. Lieberkühn, Hofman, Stahl, Hahn, Beerhof, Schaarschmidt, Scheithammer, Richter, Hugo ved Medicinen. Carlowitz ved Forstværsemet; Slüter og flere ved Bergverks Sager; Zincke ved Cameral-Sager; Euler, Fader og Søn, Segner og Kästner ved Mathematiquen; Mange ved Deconomien, som til vort Sæculi Ære er nu bleven til en Videnskab for sig, og har faaet sine egne Professores. Brucker haver givet os den beste Historie om Philosophien, som hidindtil haves, hvorudi mig dog synes at han ofte uden Grund dadler de gamle philosophiske Secter, som den Socratiske, Platoniske og Stoiske. In Jure har Tydskland nu som altid havt store Mænd: Heineccius, Ludewig, Gundling, Moser, Thomasius, Lenser, Böhmer, Cocceji, Fader og Søn, G. Beyer, Vitriarius, Pseffinger, Glafey, Engau, Buder, Struv, Scheidt, Lünig, Schmaus. Hvad deres Lands Historie angaaer, da vilde det blive for vidtløftigt at opregne alle dem, som ved den have gjort sig fortiente. Dog kan jeg ei forbigaae Hahn og Struv, som have givet os gode Historier over hele Tydskland, og Mascov og Bünau, der meget vel have udarbejdet Tydsklands ældgamle Historie. Udi Verdens almindelige Historie haver Doctor Baumgarten viist

noget ugemeent ved sine Anmærkninger til den i Engelland udgivne Historie over Verden. Mosheim og Jablonsky have givet os de bedste Compendia af Kirke-Historien, som hidindtil haves, ja bedre end nogen af dem som endnu findes af den borgerlige Historie. Cellarius haver med god Lykke arbeidet i den gamle Geographie, og Büsching i den Nye; Imhof i de Europæiske Fyrsters og Adels Genealogie; Keyser og Schüke i den Tydske Mythologie; Heuman, Eckhard, Walther i Diplomatiquen; Fabricius, Wolf, Reimman, Stolle, Heuman, Möller, Pfaf, Schelhorn, von Seelen, Kappe og mange flere i Historia literaria, som med en utroelig, ja næsten for megen Flid drives i Tydskland; Schilter, Palthenius, Richen, Wachter, Eccard, Scherz, Stade, Dieckman, Frick, i det gamle Tydske og de dermed beslegtede Sprog; Heineccius i Kundskaben om de gamle Sigiller. Keyser haver i sin Italienske Reise givet os et Mønster i det Slag. Det Tydske Sprog er og i dette Sæculo bleven meget forbedret, saa at ingen Skribent af de forrige Sæculis kan i bunden Stiil lignedes med Brockes, Hagedorn, Caniz, Gellert, Lange, Kleist, og i ubunden med Mosheim, von Loen, Simonetti, Rabener. Gortsched er og den Første, som har skrevet en god tydsk Oratorie og Poetique.

que. Dog maa enhver tilstaae, at, deres Sprog ei er endnu sat i den Stand, som det Italienske, Franske og Engelske, og at det ei kan fremvise Mesterstykker af Heltesange, Comoedier og Tragoedier, og neppe vil blive i Stand dertil, dersom den unaturlige Smag, der hersker i endeel nyere tydske Poemata, skal blive ved at gjøre samme Fremgang, som den har begyndt.

Hvad nu endelig de lærde Sprog og dertil hørende Litteratur angaaer, da maae man tilstaae, at nu ei saa mange, som tilforn legges sig derefter, men dog er det og unægteligt, at der endnu findes endeel, der skrive en god Latin, som Platner, Funccius, Ernesti og flere, og til hvis Bedligeholdelse et heelt Sælskab er stiftet i Jena, at mange Autores ere i dette Saeculo blevene bedre udgivne end tilforn, ja endog saadanne som aldrig tilforn have seet Lyset, at jeg nu skal til Side sætte, at de ere prægtigere end de Gamle, og hvorved Gesner, Fabricius, Wolf, Reimarus, Küster, Corte, Olearius, Ernesti, Reich, Reiske, have indlagt sig berømmelige Navne, og endelig at dette Saeculum har besiddet og endnu besidder, fornemmelig nylig i den store Gesner, Critici som kan lignedes med de Største af forrige Tider. Udi Numismatiquen have Liebe, Schlæger, Schulze, Schlegel, Agnethler

et Videnskabers Selskab indrettet i Berlin, som endnu er i fuld Flor, efter hvilket ere paa mange Stæder i Tyskland Selskaber blevne oprettede, deels ved Dyrighedens Befalning, og deels ved private Folk, men hvoraf intet fortjener større Roes end det Kongelige i Göttingen. Paa Journaler haver Tyskland ei heller havt nogen Mangel i dette Sæculo, men er snarere af dem blevet oversvømmet. Skade var det, at den, som kom ud til Göttingen under Navn af Relationes de libris novis, hørte saa snart op, da den efter mit Tykke er den beste, jeg nogen Tid har læst.

Nu staaer tilbage de Lande hvorudi den protestantiske Religion alene er den herskende. Og da vil jeg først tale om Holland, en Stat der udi Videnskaber ei viger nogen anden end Tyskland og Engelland, hvorfor man maa forundre sig over, at den først for nogle faa Aar siden haver faaet et Videnskabss Academie, som er anlagt i Harlem, og hvis Skrifter komme ud paa Hollandsk. Udi Theologien have her været mange og store Mænd, som Millius, der har udgivet den beste Edition af de 70. Fortolkere, Wetstein hvis Græske nye Testament fortjener i mange Henseender høiligen saa vel at roses, som at lastes, Clericus, hvis Commentarius

in Pentateuchum aldrig kan tabe sin Priis, von den Honert Fader og Søn, Marcius, Bitringa, der have gjort sig bekiendte, med deres meget gode Commentarier over Bibelen, Salomon von Til ved herligen at oplufte de jodiske Antiquiteter, Herdes ved at udvide Kirke - Historien, Saurin ved sine oratoriske Prædikener og Discourser sur la Bible, Nieuventyt ved sin ypperlige Bog om Guds Kundskab af Naturen, le Chais ved sit findrige Val af de beste Forklaringer over den Hell. Skrift af de Engellske Skribenter, som han paa Fransk udgiver, hvilken Mand desuden besidder et herligt natural Cabinet. I de orientalske Sprog have Schaaf, Schultens, Meland, Rhenferd ladet see noget stort; I det Græske Lambert Vos, Wesseling, Havercamp, Hemsterhuns, Jacob og Abraham Gronovius, Jenius, Dorville, Alberti, Valkenaer, Keize, Bernard, Düker; I det Latinske Francius, Burman, Brouhus, Drafenborgh, Snaekenburg, Verizonius, som desuden var meget erfaren i Antiquiteterne, Dudenorp, hvilke fast alle have besorget os gode Editioner af Græske og Latinske Autores, hvori blant ere nogle, der aldrig før have været trykte, saa at intet Land kan i dette Seculo herudi lignes med Holland; I Muntismatisqven have følgende gjort sig berømte: Ha-

camp, Cuper; I Historia Literaria Clericus, Chauferie, Maty, Marchand, Bayle; I Kirke: Historien Samuel og Jaques Basnage; I Hollands egen Historie Clericus, Wicqvesfort, Jaques Basnage, og Forfatteren til den fortreffelige Fædernelandets Historie, som udkommer paa Hollandsk. I Historien af dette Sæculo Lamberty, Roussset, Dumont; I den Engellske Historie Rapsin, som ved sit Bærk haver ligesom udslettet alt hvad endog indfødte Engellændere selv have skrevet; In Jure Barbeyrac, Moodt, Bynkershoek, Meerman, Cannegieter; I sit eget Sprogs Kundskab den fortreffelige Lambert ten Katen; I Physiquen de navnkundige Mænd: Seba, Keusch, Gaubius, Rheede, Albinus, Muschenbroek, J. F. Gronovius, Hartsoeker, Leewenhoek, Heerman, og frem for alle den udødelige Boerhave, vort Sæculi Ere og Zirath; I Geographien Martiniere; I Mathematiquen Foncourt, Lulof, Gravesand som først gjorde Newtons Philosophie bekiendt i Holland, og König, som gjorde det samme ved Leibnizes og Wolfens. Vil man betragte hvor lidet et Land Holland er, da maa man i den Henseende tilstaae, at det bør have Fortrin for alle andre Lande, efterdi det i saa lidet et Rum har besiddet, og til deels

endnu

endnu besidder saa mange og saa store Mænd.

Engelland begyndte allerede i forrige Sæculo at tage Fortrinet i Videnskaber fra andre Lande, hvilket Fortrin det udi dette Sæculo ei alene har beholdet, men endog, som mig synes, drevet videre. Udi Theologien have følgende Mænd giort sig navnkundige: Millius ved sin ypperlige Edition af det nye Testament, Grabe ved en god Edition af de 70 Fortolkere, og stor Styrke i Theologia patristica, Locke ved gode Paraphraser paa Engelsk over endeel bibelske Bøger, hvori han siden med Lykke er bleven fulgt af mange, Pricedaux ved sit ulignelige Verk om Connexionen imellem de geistlige og profane Skribenter, Schuckford ved et Verk af samme Art, Stackhouse ved sin bibelske Historie, Potter, Grabe, Manges, Hudson, Thirlby, Milles, ved gode Editioner af Patres, Whitby, Henry, Bells, Benson, Blair, Chandler, Doddridge ved fortreffelige Commentarier over Skriften, Bingham ved ugemene Arbejder i Kirke-Historien, Delany, Chandler, Lardner, Foster, West, Ditton, Warburton, Sherlok ved de herligste Skrifter til den christne Troes Forsvar, og Hody, Blackwall, Clarke, Fordyce, King, Conybeare, Courrayer, Sykes, Fortin, Jeland,

Beland, Kennicott, Taylor, ved udvalgte
 Skrifter i mange andre theologiske Materier.
 I den høie Philosophie have Cheyne, King,
 Clarke, Cumberland, Wholaston, Hutchin-
 son gjort sig bekiendte; Newton, den udøde-
 lige Newton, som ligesaavel horer til dette,
 som til forrige Sæculum, haver, saa at sige,
 først gjort Farverne ret bekiendte, og meer
 end alle hiulpet til Optiquens Fremvæxt;
 Hvilken Roes han og fortjener i Henseende til
 Algebra. Whiston, Maclaurin, Saun-
 derson, Hales, Halley, Keill have gjort sig
 evig bekiendte ved Mathematiquen; Flam-
 steed, Bradley, Gregorii og mange flere ved
 Astronomien; Woodward, Dillenius, She-
 rard, Collinson, Catesby, Miller, Hill,
 Ellis, Edwards, Sloane ved Physiquen,
 hvilken Sidste og haver besiddet det største
 Naturalie-Cabinet, som nogen privat Mand
 i Europa haver eiet; Lucas ved Chymien;
 Freind, Cowper, Kuffel, Mead, Lister ved
 Medicinen; Pococke, Shaw, Hanway,
 Maundrell, Drummond, Kuffel og flere
 ved deres lærde og nyttige Reiser; Loyd,
 Jackson ved Chronologien; Hudson, Bent-
 ley, Potter, Taylor, Markland, Lowth,
 Blackwell, Clarke, Pearce, Prideaux,
 Hutchinson, Bryan, Barnes, Jebb, Church,
 Needham, Davies, Wilkinson, Johnson,
 King, Wells, ved store Fortjenester i Hense-
 ende

seende til det Græske Sprog og Antiquiteter; Lomth, Gagnier, Hyde, Warburton, Wilkins, Swinton, Hunt, ved en ei mindre i den orientalske Litteratur; Hikes, Rhund, Baxter, Wilkins, Rymer, Borlase, Gordon, Anderson, Birch, Ene, Stucklen, Gibson, Wood, Maitland, Smollett i deres Fædernelands Historie, Antiquiteter og gamle Sprog; Pope, Addison, Steele, Swift, Glover, Congreve, Gay, Young, Mallett, Thompson i Poesie og sindrige Skrifter; Middleton, Humes, Foster, Bolingbroke i næt og slydende Stiil i ubunden Tale, saa at Engelland nu kan fremvise ligesaa store Poeter og Oratorer, som Frankrige og Italien. Intet Land kan vel heller for nærværende Tid rose sig af at besidde flere fornemme Folk, der baade have Lyst og Indsigt i Studeringer, ja selv befatte sig med at skrive Bøger, da saadant ansees i andre Lande af de Store for ringe og gemeent, og overlades til Almuen. Blant mange lærde fornemme Engellænder vil jeg kun nævne Lord Chesterfield, Prior og Greven af Orrery. Lærde Fruentimmer kan og Engelland fremvise, hvoriblant jeg af Skribenter kun vil nævne Madame Rowe. Det er ellers bekiendt at den udsødelige Dronning Carolina satte stor Pris paa Studeringer, og besad en ugemeen Indsigt i dem, visende

ved sit store Exempel, at det er kun Nøvelen af de Store, som foragte dem. Udi Nuzmismatiqven er mig ei bekiendt nogen anden Engellænder end Haym, som dog kun regnes af mig iblant dem, fordi han længe opholdt sig der, da han ellers var en indfødt Italiener. Udi Edinborg er opretted et physisk Sælskab, hvis Skrifter ere i stor Anseelse.

Sverrig har udi dette Sæculo faaet en ny Glands ved at dyrke Videnskaberne med en forhen i dette Rige uhørt Zver, hvorved det har forhvervet sig Sted iblant de Lande, hvor Studeringer florere. Den fornemste Anledning hertil haver det Upsalske Lærde Sælskab givet, og siden det Stockholmske Videnskabers Academie. Physique og Mathematique i alle deres Dele ere de Videnskaber, som meest dyrkes i Sverrig, og hvorom deres Academies Skrifter fast og alene handle. Hiärne, Bromel, Swedenborg, Artedius, Celsius, Elwius, Browallius, de Geer, Klingenstierna, Hasselqwist, Kalm, Volheim, Ballerius, Friwald, og frem for alle den udødelige Linnæus, som uden Tvist kan sættes ved siden af de største Physicis, have herudi gjort deres Navne berømmelige. Celsius, Benzelius, Sparfwenfelt, Norman have i Theologie og Philologie gjort sig navn.

navnkundige. I de nordiske Antiquiteter og Sprog bør Stiernman, Scarin, Spegel, Rhyzelius, Wallin, Wilde, Bring, Peringskiöld berømmes, og frem for alle Ihre, af hvilken ypperlige Mands Skrifter, som desuden ere forfattede i en næt latinsk Stil, man ofte kan lære meget. Dalin har paa Svensk givet os den beste Svenske Historie, som hidtil haves, i hvorvel den endda kunde meget forbedres. Nordbergs Historie om Kong Carolo XII. er et meget fuldstændigt Værk. I Svensk Poesie bør Dallin vel uden Tvil have Prisen, og i ubunden Stil den berømmelige Grev Tessin, som ei holder det nedrigt for sin Stand, at regnes iblant Skribenternes Tal, og derved viser, at han kiender den sande Værdi, og veed at skille den fra den falske. Den nu værende Svenske Dronning, en værdig Søster af den store Preussiske Konge, har og ved Stiftelse af et Bitterheds Academie givet Prover paa den Hoiagtning, som hun bær for Videnskaber, saa og ved hendes rare Samlinger til Natural-Historien. Udi Philosophien har Wallerius, og i den latinske Poesie Lichou giort sig bekiendte.

Hvad vort Dannemark angaaer, da agter jeg ei her at tale om nogen af de lærde Mænd, som endnu leve, men kun alene om

dem, der ere døde, og maae man da tilstaae at Baron Holberg haver meget forbedret vort Sprog, og i mange Ting ført en bedre Smag ind iblant os, saa og givet os den beste Danske Historie, som vi hidindtil have. Men med alt det er det unægteligt, saafremt vi ville være oprigtige, at vort Sprog er endnu langt fra ei saa dyrket, som det kan blive, og at vi ei have, (jeg taler alene om de Døde), at fremvise saa store Mesterstykker i Poesie og Beltalenhed, som endeel andre Folk, med mindre det skulde være Herslebs Prædikener i den geistlige Beltalenhed. Masii, Lintrups, Trellunds, Böldikes Navne ere bekiendte i Theologien. Rømer var en stor Mathematicus. Rostgaard besad en ugemeen Styrke saavel i mange orientalske, som occidentalske Sprog. Arnas Magnaus har ved Samlinger, som dog endnu ere utrykte, og ved Stiftelser gjort sig meget forment af det Islandiske Sprog, og den nordiske Historie. Torfæus har i den gamle nordiske Historie fornemmelig i den Norske, arbeidet meer og tændt et større Lys end nogen for og efter ham. Sperling besad megen Styrke i de nordiske Sprog og Antiquiteter. Men den Mand, som vi udi sit Slag, nemlig Critique, Historie, Antiquiteter, kan, uden at skamme os, sætte imod de Største, som andre Lande nogensinde have frembragt,

er den udødelige Johannes Grammius, en Mand hvis Raad og Veiledning jeg i Særdeleshed, maa takke for den Lust jeg haver til Studeringer, en Mand, der ved sine Raad, bør i visse Maader ansees, som Stifter for det Kiøbenhavnske Sælskab; en Mand, der ved sine Philologiske Afhandling-ger, og sine Disputationer om det Græske gamle Testaments Ansørelse i det Nye, haver gjort sig høist fortient saa vel af Theologien som den græske Philologie; der ved sine grundige og ypperlige Anmærkninger til Meursii danske Historie, samt ved sine historiske Undersøgninger, saa vel i Novis Miscellaneis Lipsienf. som i det Kiøbenhavnske Sælskabs Skrifter haver meddeelt os et stort og ugemeent Lys i den gamle nordiske Historie; der ved at rette, forbedre og videre at udføre Slanges Christiani IV. Historie, samt ved at udgive Cragii Historiam Christiani III. med en saa lærd og undervisende, som vidtløftig Fortale, haver viist en mageløs Kundskab i den nye danske Historie; der ved sin smukke Fortale for Bordingis Skrifter, og ved endeel Afhandling-ger i bemeldte Sælskabs Skrifter haver lagt for Dagen, at han saa vel i de gamle Nordiske, som andre gamle europæiske Sprog besad den Styrke, som maaskee kun saa Lærde have besiddet, og endelig hvis Brev-Bepling med de lærdeste Mænd

Mænd i Europa vilde forhverve ham og hans Fæderneland, naar den engang kom for Lyset, en sand og udsødelig Ære, hvilket og bør siges om hans Samling til den Danske Diplomatique. Med saa Ord, større Mand iblant de Døde har Danmark ei hidindtil havt, og saa hans Ligemænd findes i andre Lande, allerhelst da Lærdom var saa at sige hans mindste Prydelse, og han endnu langt herligere skinnede af uforfalsked Ærlighed, Dyd og Gudsfrugt, og derhos besad en ugemeen Skarpsindighed, og en sikker Skionsomhed.

Udi Rusland, hvor Videnskaber for dette Sæculum vare saa at sige ganske fremmede, lagde den berømmelige Keiser Peter først en god Grundvold, som siden blev videre udført af hans efterladte Keiserinde Catharina ved Stiftelse af det navnkundige Videnskabernes Academie i Petersborg, hvorhen de lærdeste Mænd udenlands fra bleve kaldte, som Bülfinger, Nicolaus og Daniel Bernoulli, Herman, Goldbach, Burbaum, Duvernoi, de l'Isle, Krafft, Smelin, Leutman, Weitbrecht, Amman, Müller og Bayer, hvilken sidste er udi sit Slag en af de største Mænd, som dette Sæculum har havt, af hvilke nogle der ere døde, mange vendte tilbage til deres Fæderneland eller andre

dre Stæder, og Møller endnu der i Live. Udi Keiserinde Elisabeths Tid er skeet en stor Forandring, da fast alle Lemmerne bestaae af indfødte Russer, iblant hvilke Lomonosov er navnkundig, og den historiske Classe reent er bleven tilfidesat. I Byen Moscau har ligeledes bemældte Keiserinde stiftet et Universitet. I Riga gjør Arend sig bekiendt ved sin historiske Undersøgninger.

Udi Tyrkiet syntes for nogle og tredive Aar et nyt Lys at optændes ved et Bogtrykkeries Anleggelse i Constantinopel, som dog efter saa Aars Forløb igien blev ødelagt. Den lærde Hospodar Maurocordatus i Wallachiet, og Cantemir i Moldau, begge Græker, have og gjort nogen Opsigt. For det øvrige haves siden Efterretning om Videnskaberne's Tilstand i Asia og Africa, dog er vel saa meget vist, at Overtroe, idelige Krige, barbariske Sæder, og Ukyndighed i Bogtrykker-Kunsten forarsage, at Videnskaberne i det mindste der ei gjøre nogen Fremgang, om ei gaae tilbage, saa at om man herudi vil ligne nærværende Tilstand af Chaldaea og Persien med dens Eldgamle, da maa den nødvendig nu ansees for lange slettere, hvilket i en endda langt høiere Grad maa siges om Grækerland, Thracien, Natolien, Syrien, Egypten og den barbariske Kyst,

Ryst, saa at Videnskaber i Henseende til Landenes Strækning ei kan siges at have vundet i de nyere Tider imod de Gamle at regne. Hvad China angaaer, da hvor meget end nogle opløste Chinesernes Indsigt i Videnskaber, saa er det dog en afgjort Sag at de vare usle Stakler i Astronomie, Physique, Mathematicke, da Europæerne kom til dem, og Spørsmaal om de endnu herudi have lært noget retskaffent af dem, da de ere ganske indtagne af sig selv og forblindede af Hovmod. Udi de Europæiske Colonier i de 3. Verdens Dele, tænkes ikkun lidet paa Studeringer, saasom auri sacra fames er det store Hiul, som driver der alle Ting. Dog haver General Gouverneuren i Batavia Imhof der oprettet et Slags Academie, og udi de Engellske Colonier i America viser Franklin sig en duelig Physicum.